

**SUPREMAȚIE ȘI ASPIRAȚII DE AUTODETERMINARE.
PROPUNERI, PLANURI ȘI DOCUMENTE MAGHIARE
ÎN VEDEREA SOLUȚIONĂRII PROBLEMEI TRANSILVANIEI
(1918–1940)**

Bárdi Nándor*

Abstract: *This paper presents some Hungarian perspectives on the Transylvanian question between the two world wars. The core issue of the Transylvanian question lies in the challenge of integrating the region amidst parallel nation-building efforts and the administration of a multi-ethnic territory. The proposed plans can be broadly categorized based on whether they require border adjustments. The documents under consideration encompass plans for border modifications, proposals for Transylvanian independence or autonomy within another state, minority protection acts, and proposals for national (Hungarian, Szekler) territorial or cultural autonomy. Around 1920, plans related to border changes were created, and then between 1928 and 1931, following the decentralization efforts of the National Peasant Party, various ideas of minority autonomy came to light. In the latter half of the 1930s, there was a simultaneous emergence of ideas for border revisions and strategies to address minority concerns within the existing state structure. The paper will begin by categorizing the various options and delineating the objectives. Subsequently, it will examine the pre-1916 plans and those formulated during the transition of power. It will then analyze distinctively the perspectives of the Budapest governments and the Hungarian elite in Romania.*

Keywords: Romanian nationality policy, Hungarian nationality policy, revision, autonomy plans, Szekler autonomy, minority law.

Gama interpretărilor legate de sintagma „problema Transilvaniei” poate fi divizată în două aspecte distincte: pe de o parte, ele sunt legate de statutul Transilvaniei (parte a României, a Ungariei sau autonomă), pe de altă parte, ele se referă la problema națională specifică acestei regiuni.

Literatura de specialitate referitoare la această problematică abordează, în mod prioritar, concepțiile revizioniste ungare și pe cele legate de transilvanism¹. Rezumatul

* Cercetător, HUN-REN Centre for Social Sciences Institute for Minority Studies, Budapesta, e-mail: bardi.nandor@tk.hu ID: <https://orcid.org/0009-0006-9615-6246>.

¹ Romsics Ignác, *Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről* [Concepția lui Bethlen despre o Transilvanie independentă sau autonomă], „Magyarságkutatás Évkönyve”, 1987 p. 49–64; Idem, *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervéi, 1918–1938* [Italia și planurile de înțelegere româno-maghiare], „Valóság”, 1993, nr. 6. p. 61–82; Idem, *A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946* [Politica externă britanică și „problema maghiară”], „Századok”, 1996. nr. 2. p. 273–337; *Bethlen István. Politikai életrajz* [István Bethlen. O biografie politică]

literaturii românești pe această temă necesită un studiu separat². Prin publicarea acestui studiu în limba română, doresc să deschid o perspectivă asupra trecutului străduințelor de autonomie, în intenția de a clarifica antecedentele problemelor apărute după 1989.

Studiul care urmează, are ca scop prezentarea aspirațiilor maghiare de soluționare a situației interbelice din Transilvania ca fiind de fapt, tehnici de organizare socială. În consecință, din multitudinea surselor acestei tematici, dintre programele administrative și de politică națională, le voi prezenta doar pe cele elaborate în mod concret. Nu mă ocup de publicistică, polemici de presă, surse ale diplomației, programe de partid și electorale, plângeri, pacturi politice. De asemenea, nu voi trata relațiile româno-maghiare din epocă și nici problemele naționale din Transilvania. Nu mă voi strădui să analizez relațiile politice, dar, în schimb, am adunat soluțiile administrative care vizau apărarea intereselor minorităților.

I. Sistematizarea indicatorilor

Programele elaborate în vederea soluționării problemei Transilvaniei, pot fi defalcate în jurul unei probleme: ele propun sau nu modificarea granițelor ca mijloc de realizare³.

Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991; Pritz Pál, *Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935* [Aspirații revizioniste ale politicii externe maghiare 1920-1935], „Magyar Tudomány”, 1979. nr. 4. p. 272–279; Zeideln Miklós, *A Magyar revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig* [Liga Revizionistă maghiară. De la Trianon la Rothermere], „Századok”, 1997, 2, p. 303–352; Fábrián Ernő, *Azonosság és kultúra* [Identitate și cultură], în vol.: *A tudatosság fokozatai* [Grade de conștientizare], Bukarest, Kriterion, 1982, p. 43–77; Gyimesi Éva, *Gyöngy és homok* [Perlă și nisip], Bukarest, Kriterion, 1992; Lipcsey Ildikó, *Erdélyi autonómiák* [Autonomii transilvane], Budapest, 1990; Pomogáts Béla, *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. [Transilvanismul. Ideologia revistei Erdélyi Helikon], Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1983; Balázs Sándor, *Az autonómia gondolata a húszas–harmincas években* [Concepția autonomiei în anii 20–30], „A Hét”, 1992, 9 ianuarie, p. 5; 23 ianuarie, p. 8; 30 ianuarie, p. 9; 2 februarie p. 2,4; 13 februarie, p. 9; 27 februarie, p. 8; 12 martie, p. 8; K. Lengyel, Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928* [În căutarea compromisului. Origini și figuri ale transilvanismului timpuriu 1918–1928.], Ungarisches Institut, München, 1993; K. Lengyel Zsolt (Szerző), *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. [Căutarea unui compromis. Studii de istorie timpurie a transilvanismului în secolul XX], Csíkszereda, Pro Print, 2007; K. Lengyel Zsolt, *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)* [Casă și patrie. Studii de istorie a transilvanismului (1867–1945)], Kolozsvár, Kriterion–EME, 2022.

² Un rezumat al poziției României la acel moment: Zenovie Pâclișanu, *Problema statutului minorităților. Extras din revista Libertatea* București, Tipografia de Artă și Editură, Leopold Geller, 1935.

³ O sinteză a literaturii de specialitate din epocă: Rónai András, *A nemzetiségi kérdés területi megoldásai* [Soluționări teritoriale ale problemei naționale], „Magyar Szemle”, noiembrie 1937, p. 201–209; Idem, *A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai* [Soluționări non-teritoriale ale problemei naționale], „Magyar Szemle”, aug. 1938, p. 303–312.

Din primul grup (propuneri care includ modificarea granițelor) fac parte următoarele tipuri de propuneri: 1. Transilvania în cadrul Ungariei (cu garantarea autonomiei sau fără aceasta) 2. Transilvania în cadrul României (cu garantarea autonomiei sau fără acest aspect) 3. Transilvania ca stat independent (cu un sistem administrativ de tip cantonal sau fără acest tip) 4. Împărțirea teritoriului Transilvaniei între România și Ungaria (cu schimb de populație sau fără un asemenea schimb).

Soluții preconizate care nu includ o modificare a granițelor: 1. Schimb de populație, emigrație⁴ 2. Programe de omogenizare-asimilare⁵ 3. Legea naționalităților 4. Garantarea autonomiei naționale – a) autonomie personală/culturală b) autonomie teritorială c) garantarea autonomiei secuiești.

Judecând după scopul urmărit, documentele prelucrate sunt: 1. propuneri privind modificarea granițelor 2. planuri privind independența Transilvaniei sau de autonomie a ei, în cadrul unui alt stat 3. proiecte de legi privind minoritățile 4. proiecte de autonomie națională (germano-săsești, maghiare, secuiești).

După data elaborării acestor documente, putem deosebi trei intervale importante. I. perioada schimbării puterii de stat (1918–1920). În această perioadă, datorită aspirațiilor naționale românești/maghiare, s-au născut mai ales planuri de trasare a granițelor și de descentralizare. II. Între anii 1928–1931, guvernul Național Țărănesc aflat la putere, a încercat o descentralizare administrativă. Legat de aceasta, prim-ministrul Iuliu Maniu a avut în vedere elaborarea unei legi privind minoritățile până în primăvara anului 1930. În situația dată, experții Partidului Maghiar din România au organizat dezbateri despre un contract privind minoritățile și au elaborat propuneri concrete pentru conducerea de partid. După căderea guvernului lor, reprezentanții Partidului Țărănesc au căutat, și pe mai departe, soluții regionaliste, de descentralizare. III. La finele anilor '30, odată cu schimbarea relațiilor de putere pe plan internațional prin creșterea puterii Germaniei și Italiei, au ajuns din nou în prim-plan programele privind revizuirea granițelor, iar guvernarea românească a elaborat diferite măsuri de contracarare ale acestor tendințe. Actorii proceselor politice legate de aceste propuneri sunt, pe de o parte, comunitățile naționale din Transilvania (români, maghiari, germani), pe de altă parte, statele implicate (România, Ungaria, Germania), iar în această situație soluționarea problemei a devenit pendinte de schimbările relațiilor internaționale.

Din prima parte a secolului al XIX-lea, în Transilvania, au existat, în mod paralel, două strategii de edificare națională. Aspectul determinant al relațiilor

⁴ Propunerea lui Wesselényi: populația săsească și cea secuiască trebuia relocalată pe Câmpia Ungară, în vederea prevenirii conflictelor naționale care se conturau. Miskolczy Ambrus, *Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésben* [Probleme sociale și naționale în cadrul ultimei diete transilvănene], „Századok”, 1979, nr. 5. p. 851–884.

⁵ Punctul de vedere al Partidului Liberal expus de Sextil Puscariu într-o serie de articole din septembrie 1931 în „România Nouă”. Mișcarea *Numerus valachicus* a lui Vaida-Voevod: revendicarea respectării proporțiilor etnice în învățământ și în viața socială în general. *A numerus valachicus* [Numerus valachicus], „Magyar Kisebbség”, 1935, nr. 5. p. 135–137. *Numerus valachicus* programul de sistematizare din era Ceaușescu.

româno-maghiare îl reprezenta lupta pentru obținerea rolului dominant în această regiune. Elitele politice ale ambelor națiuni au elaborat strategii în acest sens. Înainte de 1918, românii din Transilvania, în străduința lor de a-și valorifica majoritatea demografică și pe plan politic, au luptat pentru autonomie națională. În același timp, maghiarii au căutat prezervarea puterii lor economice, politice și culturale, străduindu-se să țină pasul cu tendințele de modernizare ale Ungariei. După anul 1918, maghiarii din Transilvania au fost cei care luptau pentru separare și pentru instituirea autonomiei naționale. Acum, românii erau cei care voiau să-și exercite, pe toate planurile, puterea dobândită. Înainte de Primul Război Mondial, forțele politice maghiare din Transilvania au pretins o politică mai agresivă din partea guvernării ungare împotriva românilor, care erau din ce în ce mai puternici (în fapt, cei care participau și ei la procesele de modernizare). După război, elita politică românească din Transilvania a fost cea care s-a confruntat cu guvernele din București pentru impunerea intereselor regionale, și pentru un alt mod de funcționare a sistemului politic și de putere administrativă.

În cadrul acestor procese, studiul de față analizează planurile și concepțiile amintite, privindu-le ca fiind rezultatul activității elitelor politice. Lucrarea are ca scop sintetizarea documentelor maghiare legate de aspirațiile de supremație, respectiv cele de autonomie națională.

II. Aspirații ale maghiarilor din Transilvania până la 1916

Istoria și activitatea organizațiilor de dinainte de Primul Război Mondial, care aveau ca scop prezervarea supremației maghiare din Transilvania – (Székely Társaságok Szövetsége [Uniunea Societăților Secuiești], Erdélyi Szövetség [Uniunea Transilvană]) – precum și evoluția punctului de vedere al lui István Bethlen, au fost analizate de literatura de specialitate. Ca urmare, nu voi face referire acum, în mod detaliat, la toate acestea. În concepția mea, procesele cu rol definitoriu au fost următoarele:

a) La finele secolului al XIX-lea, câțiva specialiști care s-au ocupat de problema națională (Gusztáv Beksics, Miklós Bartha, Gergely Moldován, Elemér Jancsó, Endre Barabás) au conștientizat faptul că mișcarea națională românească intenționa să câștige supremația regională prin uniunea Transilvaniei cu România.

b) Acest fapt, cumulat cu problemele economice ale teritoriilor din interiorul Transilvaniei și din Secuime, teritorii care au rămas în urmă în privința proceselor de modernizare specifice începutului de secol, dar și legat de procesul din ce în ce mai dinamic al măririi proprietăților funciare românești, în paralel cu micșorarea celor deținute de maghiari, a indus un sentiment acut de pericol în rândul elitei politice maghiare. În vederea soluționării acestei situații, au început – în primul deceniu al secolului al XX-lea –, elaborarea unor planuri serioase, care vizau sprijinirea economică a maghiarimii din Transilvania. De asemenea, se întrevedea un plan de

colonizare prin relocarea surplusului de populație din Secuime pe teritoriile așezărilor maghiare (planul lui Gusztáv Beksics de colonizare a Câmpiei Transilvaniei, programul lui Ignác Darányi privind parcelarea moșiilor, și concepția lui István Bethlen legată de politica funciară).

c) Activitatea definitorie a celui mai important politician al vremii, István Tisza, nu era, însă, în favoarea programelor de colonizare și de intervenție a statului în relațiile interetnice, programe și inițiative care stârniseră deja obiecțiile minorităților. O intervenție de o asemenea importanță ar fi fost cu totul străină de principiile sale liberale. Pe de altă parte însă – și, probabil, aceasta a avut un rol decisiv – Tisza a pus pe primul plan interesele politice ale Monarhiei, străduindu-se să ajungă la o înțelegere cu mișcarea națională românească, ca de altfel și cu cea săsească – cu scopul de a păstra România lângă Tripla Alianță. Oszkár Jászi, care, în prima parte a secolului, reprezenta o poziție unică, întrededea soluționarea problemei naționale prin democratizarea țării, refuzând concepția prezervării supremației naționale. El avea convingerea că mișcarea națională românească nu constituia niciun pericol pentru integritatea teritorială a Ungariei⁶.

d) Din partea maghiarilor din Transilvania s-au conturat două concepții politice. Pe de o parte au apărut concepții social-politice ale intelectualilor ce manifestau credința că organismele autohtone ale acestui teritoriu puteau administra, cu succes, problemele sociale și naționale specifice. Disputele legate de aceste convingeri au fost publicate în noile reviste transilvănene, apărute în primul deceniu al secolului. Din aceste discuții în anii '20 s-a născut transilvanismul ca discurs identitar. Mult mai puternice decât acestea au fost, însă, grupurile de presiune politică, care apărau supremația maghiară din Transilvania. La congresul ținut la Tușnad, în anul 1902, de către Societatea Secuiască (Székely Társaság), creată în 1900, au fost dezbătute toate problemele Secuimii⁷. Ulterior, în 1904, la Târgu Mureș, s-a format Uniunea Societăților Secuiești (Székely Társaságok Szövetsége). Președinți de onoare ai acestei uniuni au fost aleși, în 1908, István Bethlen și Jancsó Benedek. În anul 1903, s-a creat Uniunea Națională Maghiară (Országos Magyar Szövetség), un organism care pretindea să devină consultant politic în procesul de observare și soluționare a problemei naționale. Conducătorul *de facto* al acestei organizații a fost Benedek Jancsó. Apoi, József Sándor, președintele Societății Culturale Maghiare din Transilvania (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület presc. EMKE) a făcut propuneri în cadrul acestei societăți, în legătură cu reinstaurarea parțială a autonomiei Transilvaniei⁸. Co-președinte al Uniunii a fost ales, în 1912, István Bethlen, cel care

⁶ Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* [Constituirea statelor naționale și problema națională], Budapest, 1912; vezi și Richly Gábor, Ablonczy Balázs, *Jászi Oszkár*, în vol.: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953* [Trianonul și gândirea politică maghiară 1920–1953], Romsics Ignác (red.), Budapest, Osiris, 1998, p. 134–155.

⁷ *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora* [Structura Congresului Secuiesc. Lista nominală a participanților], Buday Barna (red.), Budapest, 1902, 460 p.

⁸ Pomogáts Béla, *Válasz a történelemre* [Răspuns dat istoriei], „Alföld”, 1986, nr. 7, 66–75.

treptat, prin acțiunile sale, va deveni cel mai cunoscut politician transilvănean. Cu toate străduințele lui, între deputații Partidului Muncii (Munkapárt), cei ai Partidului Constituțional (Alkotmánypárt), respectiv ai Partidului Independenței din Transilvania (Erdélyi Függetlenségi Párt) diferențele – mai ales în problemele dreptului comun și a celor economice – erau atât de tranșante, încât nu s-a putut crea o platformă comună. Puțin mai târziu însă, atunci când István Tisza, la finele anului 1913, a inițiat din nou tratative cu conducătorii români, refuzul opoziției față de aceste tratative, apoi sentimentul pericolului amintit anterior, respectiv voința prezervării supremației maghiare a creat deja fundamentele necesare colaborării dorite de István Bethlen. La inițiativa lui István Apáthy și Árpád Kemény, partidele de opoziție din Transilvania, pe data de 7 decembrie 1913, au creat la Cluj Uniunea Transilvană (Erdélyi Szövetség) al cărei program a fost adoptat în anul următor, în iunie.

Cele mai importante propuneri ale acestui program: 1. „Impunerea” apărării militare a Transilvaniei. 2. Soluționarea prejudiciilor legate de dreptul la vot 3. Obiecții față de alcătuirea unor circumscripții de vot cu majoritate românească; față de contingentarea numărului deputaților români; față de existența unor circumscripții românești, unde numărul alegătorilor era mai mic decât media pe țară. 4. Credeau necesară extinderea competențelor administrativ-juridice ale autoguvernărilor în așa fel, încât, în cadrul lor, să se asigure o mai mare influență maghiară 5. Evocând egalitatea deplină asigurată de cetățenie, refuzau orice drepturi speciale izvorâte din apartenența la naționalitate. Din principiu „refuzăm orice pretenție, care are ca bază apartenența la o naționalitate. În Ungaria, baza oricărui drept este apartenența de statul național maghiar unitar, iar drepturile omului se cuvin tuturor doar pentru că sunt indivizi umani, și nu din cauza apartenenței la o naționalitate”⁹. Tocmai de aceea, nu recunoșteau naționalităților dreptul de a fi entități politice distincte, parteneri egali de tratative cu statul maghiar, opunându-se oricărei înțelegeri de acest fel. Dar – spuneau tot ei – lezarea în orice fel a drepturilor individuale trebuia soluționată, dacă se dovedea a fi o violare reală a legii, iar aceasta chiar dacă o sută de mii de indivizi deplângeau aceleași prejudicii. 6. Doreau instaurarea unui climat în administrația publică, care să asigure „ca uniunea Transilvaniei cu țara mamă să se realizeze deopotrivă în instituțiile de stat, dar și în suflete”¹⁰. Garanția înfăptuirii acestui deziderat era ca administrația de stat (și reprezentantul acesteia, care era notarul), să nu apară ca un executor și vechil, ci, mai degrabă, ca ajutor și sprijin. Cereau, de asemenea, ca partidele politice să fie îndepărtate din administrația publică, pentru că – în opinia lor – acțiunile partidelor reprezentau piedici în calea aplicării unei politici naționale conștiente. 7. În privința economiei, în afara modernizării agriculturii, își propuneau prezervarea nealterată a proprietății funciare maghiare. Conform proiectului-program, Uniunea intenționa să

⁹ Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított Szervezete, Munkaterve és Megválasztott Vezető Tanácsa. [Organizarea, planul de lucru și Consiliul Executiv ales al Asociației transilvănene înființată la Târgu Mureș la 7 iunie 1914], Kolozsvár, Lyceum, 1917, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

facă din Transilvania centrul economic al țării, prin aplicarea unei politici vamale adecvate, prin înființarea de școli de meserii, reînnoirea infrastructurii și – în primul rând – prin folosirea în cadrul regiunii a resurselor de gaz metan. Ca urmare a acestor măsuri prevăzute, se preconiza ridicarea nivelului de trai, care putea înlesni integrarea mai eficientă a indivizilor ce făceau parte din cadrul naționalităților. 8. Învățarea limbii de stat era considerată ca fiind o problemă cheie în privința dezvoltării culturii. Ca obiectiv, s-a fixat ca toți copiii care terminau cele patru clase elementare să poată folosi – oral și scris – limba de stat. Acele școli, care nu îndeplineau acest obiectiv, nu puteau să mai beneficieze de subvenții de stat sau, în locul lor, se înființau școli de stat. Subvenția de stat pentru învățători și a preoți, trebuia să fie acordată individual și nu prin organismele lor superioare. Scopul era – evident – asigurarea unui control mai eficient asupra intelectualilor români. Tot în acest document, a apărut și propunerea de înființare, în Transilvania, a unui institut superior politehnic de stat.

Consider importantă detalierea acestui program, dar și pe cel care urma să apară în 1917, pentru că, în primul rând, el prezintă o asemănare izbitoare cu programul elaborat de Iuliu Maniu în anul 1924¹¹, dar și cu aspirațiile românilor transilvăneni de după 1918. În același timp, programul este un punct de referință și în privința aspirațiilor maghiare care s-au născut în condițiile radical diferite, de după schimbarea puterii de stat.

III. Aspirațiile maghiare între anii 1916-1920

Măsurile de politică națională preconizate să fie introduse mai târziu – în afara celor propuse de István Bethlen – vor fi descrise în cele ce urmează.

În vara anului 1917, în situația în care românii și maghiarii se concureau pentru câștigarea unor noi poziții, iar maghiarii din Transilvania au fost cei avantajați, a apărut un plan mai detaliat decât cel elaborat de către István Bethlen. Planul, al cărui autor rămâne necunoscut – după conținut și stil – poate fi legat de cercurile Uniunii Transilvane. Autorul programului „Despre problema Transilvaniei” (*Az erdélyi kérdésről*) subliniază că soluționarea radicală și de lungă perspectivă a problemei era – din punct de vedere politic – primordială și de neeludat, iar reușita sa depindea de „crearea unei majorități etnice compusă din maghiarii din Transilvania și germanii care sunt – fără nicio îndoială – pe deplin loiali față de Ungaria. Soluționarea problemei transilvănene nu este altceva, decât o problemă de apărare preventivă a patriei. O parte din măsurile propuse se refereau la românii din Transilvania ale căror intelectualitate s-a dovedit a fi neloială față de statul maghiar. Iar despre separatismul social, economic și cultural al mișcării naționale românești, programul declara că acestea nu reprezentau măsuri de autoapărare, ci au motivații iredentiste. Cealaltă parte a măsurilor preconiza „fortificarea rasială a maghiarimii din Transilvania prin

¹¹ Iuliu Maniu *Problema minorităților*, București, Cultura Națională, 1924, p. 21.

aducerea unor noi elemente maghiare”¹²; împiedicarea emigrării maghiarilor prin măsuri care să stimuleze natalitatea și asimilația; apărarea insulelor lingvistice maghiare și, încurajarea sistematică a emigrării în România a românilor transilvăneni. În domeniul politicii economice, acest „program revendicativ” dorea:

1. Instaurarea unei zone grănicerești între cele două țări. Inițierea unei grandioase acțiuni de colonizare agrară cu scopul de a lega Secuimea, cu o majoritate maghiară precumpănitore – trecând prin județele Solnoc-Dobâca, Sălaj și Cluj – cu maghiarii de pe Marea Câmpie Ungară. În vederea acestor scopuri se cerea – pe o perioadă de doi ani după semnarea tratatului de pace, drept de preemțiune pentru stat asupra moșiilor care fuseseră cumpărate în timpul războiului de către societăți pe acțiuni sau societăți cu răspundere limitată, dar și asupra moșiilor care urmau să fie vândute prin parcelare.

2. În domeniul învățământului și cultelor, s-a cerut naționalizarea școlilor greco-catolice și greco-orientale, invocând necesitatea ca toți copiii să învețe să scrie și să citească și în limba lor maternă. Pretindeau un control mai strict al statului asupra liceelor românești, asupra pregătirii cadrelor bisericești, fundațiilor și organizațiilor sociale constituite pe baze naționale; dieceze separate pentru greco-catolicii și greco-orientalii maghiari din Transilvania, înființarea unui episcopat separat pentru aceștia; înlesnirea părăsirii confesiunilor românești; grădinițe de stat cu frecvență obligatorie pe tot teritoriul Transilvaniei.

3. Pentru administrația publică s-a cerut modificarea granițelor comitatelor transilvănene, dar în așa fel, încât maghiarii și germanii să devină majoritari în cadrul lor; reînnoirea administrațiilor prin asigurarea instituțională a unor elemente loiale. În afara excluderii politicii de partid din administrația publică, programul mai pretindea: „Cei de limbă maternă valahă să fie numiți în orice funcție oficială doar pe teritorii maghiare, și în primul rând pe teritoriile de dincolo de Dunăre și pe Câmpia Maghiară”¹³.

După respingerea atacului din anul 1916, guvernarea politică a luat măsuri punitive împotriva unor persoane de naționalitate română, catalogate drept suspecte. După demisia din mai 1917 a lui István Tisza, ministrul de interne al noului guvern, Gábor Ugron, a anunțat că va concepe reconstrucția Transilvaniei pe baza programului Uniunii Transilvane din 1914¹⁴. Ministrul agriculturii, Béla Mezösy, a intenționat să prezinte un proiect de lege pentru controlul de stat asupra circulației bunurilor imobile¹⁵. Albert Apponyi, ministrul culturii și cultelor în guvernul condus de Móric Esterházy, a început desemnarea așa-numitelor zone culturale pe teritoriile situate lângă granița cu România, unde în locul tuturor școlilor confesionale românești trebuiau înființate școli de stat. Intenționau să lase în proprietatea bisericii ortodoxe doar 15–18 de instituții de învățământ, cu vechi tradiții în domeniul culturii. După

¹² *Ibidem*, p. 2.

¹³ *Ibidem*, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*, p. 64.

¹⁵ *Ibidem*, p. 64.

acest plan, urma să se înființeze – într-un răstimp de 4–5 ani și cu o investiție de 80 de milioane de coroane – un număr de 1600 de școli primare, și 800 de grădinițe. Cum aceste măsuri ar fi însemnat pentru românii care locuiau în zonele vizate chiar sfârșitul învățământului în spirit național românesc și al celui în limba maternă, arhiepiscopul de Sibiu, pe de o parte, și-a apărat cu îndârjire școlile, iar pe altă parte a intervenit pe lângă comisariatul guvernamental al Ministerului Culturii și Cultelor pentru a asigura loc – în școlile care ar fi urmat să se înființeze – pe lângă predarea religiei și pentru predarea limbii române. Din iunie 1918, Ministerul Culturii și Cultelor a sîstat toate subvențiile de stat pentru 447 de învățători care funcționau în 311 de școli din zonă¹⁶. Cel de-al treilea guvern Wekerle (20 august 1917 – 30 octombrie 1918) a introdus din Programul Uniunii Transilvane un control strict al circulației bunurilor imobile. Prin procedee birocratice, au îngreunat românilor dobândirea unor asemenea bunuri. Au condiționat cumpărarea, vânzarea, sau închirierea acestora de aprobarea Comitetului pentru Circulația Bunurilor Imobile, cu sediul la Cluj. În decurs de un an, acest Comitet a refuzat aprobarea pentru achiziționarea a circa 10 mii de jugăre.¹⁷ În martie 1918, Gábor Ugron a fost numit comisar regal pentru Transilvania, însă, din cauza situației militare, nu a mai reușit să transpună în realitate programul al cărui adept era: cel al Uniunii Transilvane.

Aceste programe și măsuri guvernamentale, pe care le-am detaliat în cele de mai sus, au reapărut mai târziu, după 1918, în politica națională a României Mari. Politicienii maghiari, care deplângeau aplicarea acestor măsuri, motivau cele hotărâte în timpul războiului cu necesitatea păstrării integrității teritoriale. Numai că elita politică românească – care privea maghiarimea din România ca pe o grupare iredentistă – a invocat și ea exact aceste motive.

În toamna anului 1918, relația româno-maghiară s-a schimbat, iar în această situație (de vid politic) se impuneau metode noi de abordare. Conducătorii Uniunii Transilvane (István Apáthy, Árpád Kemény, István Bethlen) au înaintat lui Mihály Károlyi o serie de noi propuneri: 1. fără acordul lor să nu adopte nicio înțelegere cu naționalitățile. 2. în cursul tratativelor de pace nu putea fi sacrificată unitatea interioară a Ungariei, nu putea fi acceptată o trunchiere a ei 3. „croaii să fie lăsați de capul lor” 4. în locul unei federalizări, trebuia să se garanteze autogovernarea bisericească, culturală și economică. „Pentru școlile confesionale, cedăm, pentru libera lor folosire, din bugetul Ungariei partea care corespunde cu proporția sumei impozitelor lor”¹⁸. 5. În învățământ: școlile elementare puteau funcționa în limba naționalităților, până și limba maghiară va fi predată în limba acestora. În învățământul mediu, se puteau înființa un număr de școli, corespunzător dorințelor exprimate. 6. În privința folosirii

¹⁶ Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918) [Viața politică și naționalitatea în epoca dualistă (1867–1918)] In *Erdély története* [Istoria Transilvaniei], vol. III, ed. Köpeczi Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. p. 1698.

¹⁷ *Ibidem*; Romsics Ignác, Bethlen István, *op. cit.* p. 66.

¹⁸ *Károlyi Mihály levelezése* [Correspondența lui Mihály Károlyi], vol. I, 1905–1920, Red. Litván György, Budapest, 1978, p. 245.

limbii oficiale: în districtele locuite de naționalități, autogovernările urmau să fie bilingve. Pentru administrația publică: în locul federalizării, se impunea corectarea granițelor județelor corespunzător principiului naționalității; era de dorit funcționarea bilingvă a autogovernărilor. Funcționarii care aveau contacte cu populația, trebuiau să cunoască perfect limba populației respective. Acest lucru urma să fie controlat de un comitet desemnat de naționalități. Toate naționalitățile urmau să beneficieze de secretariate de stat sau departamente guvernamentale. Ca un compromis maxim: fiecare naționalitate, al cărei număr depășea 10% din totalul populației Ungariei, urma să aibă propriul ministru. Propunerea respingea autonomia Transilvaniei, argumentând că, în regiune, numărul maghiarilor și cel al germanilor, luați împreună, era aproape egal cu cel al românilor, dar din punct de vedere economic și cultural, erau mult superiori românilor. Într-o astfel de situație, într-o Transilvanie sub autogovernare, îi puteau surclasa pe români. Conform convingerii lor, propunerea unei Transilvanii autonome nu era altceva decât pregătirea pentru ruperea ei din cadrul Ungariei. Drepturile înșirate mai sus, se puteau acorda, doar dacă statele din jur renunțau la scopurile lor acaparatoare. Iar dacă asta se întâmpla, atunci cererea de autonomie a Transilvaniei nu avea oricum nicio noimă.

Oszkár Jászi, conducătorul ministerului naționalităților în guvernul Károlyi, privea situația dintr-o cu totul altă perspectivă. Lucrarea lui apărută în primăvara anului 1918: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok (Viitorul Monarhiei – Căderea dualismului și Statele Unite Dunărene)* reprezintă proiectul unui stat federativ, democratic, situat în valea Dunării¹⁹. Din punctul său de vedere, cele „cinci state embrionare”: maghiar, german, ceh, polonez și sârbo-croat ar constitui o confederație. Naționalitățile conlocuitoare ar fi protejate în mod real. Constituirea acestei confederații s-ar înscrie într-un proces mai larg de integrare europeană. Planul lui întrevedea păstrarea integrității teritoriale a Ungariei istorice. El ignora voința naționalităților care aveau state-mamă (români, sârbi) de a se rupe de Ungaria.

În toamna anului 1918, în calitate sa de ministru, nu mai putea lăsa în afara atenției această voință manifestată tot mai pregnant. Țelul principal a devenit strădania de a pune bazele instituționale ale soluționării problemei naționale din Ungaria, înainte de începerea tratativilor de pace, cu intenția de a evita ca naționalitățile și marile puteri să decidă în chestiunea frontierelor. Consiliul Național Român Central a cerut, în cadrul unui ultimatum adresat Consiliului Național de la Budapesta, ca un număr de 26 de comitate din Ungaria de Est să fie puse sub jurisdicția guvernării naționale românești de la Sibiu. La tratativele de la Arad, declanșate de acest ultimatum, propunerile lui Jászi au fost următoarele: 1. lăsând la o parte cadrele comitatelor, având la bază circumscripții și districte, în măsura posibilităților, să se alcătuiască pe teritoriile respective blocuri naționale omogene. Desemnarea acestor

¹⁹ Richly Gábor, Ablonczy Balázs, *op. cit.*, p. 134–155.

teritorii urma să fie supervizată de o comisie internațională. 2. În cantoanele astfel constituite, românii să dispună de administrație și problemele de stat, cu excepția politicii externe și de apărare 3. Reprezentanții românilor din Transilvania să poată participa la conferința de pace unde urmau să se stabilească granițele definitive. În această împărțire de tip cantonal, ajungeau sub dominație maghiară: Trei Scaune, Brașov, Odorhei, Târnavele Mari și Mici, partea de jos din Mureș-Turda, partea de mijloc din Arieș-Turda, partea de mijloc a județului Cluj, împreună cu Clujul, Huedinul, până la Sărmaș, și Valea Someșului până la Dej.

Granița teritoriului național românesc urma să pornească de la „Orșova, (orașul Orșova rămânea maghiar), prin Bela Crkva (azi Serbia) și Vârșolt, apoi trecea prin comitatele Timiș și Arad, lângă Radna și Hălmagiu, la Jula ar coti spre Tenke, apoi spre districtul Cechova (azi Slovacia), de la Oradea la Aleșd, Șimleul Silvaniei și Zalău, ar cuprinde districtul Ardud din Sătmar, ar trece spre Baia Mare și Baia Sprie, Maramureșul ar rămâne maghiar, Valea Vișeuului până la graniță ar fi românească”²⁰. În interiorul teritoriului românesc, unele orașe urmau să fie autonome și maghiare: Petroșani cu împrejurimile, Deva, Hunedoara cu împrejurimile, Reșița, Orăștie cu împrejurimile, Lugoj și Bistrița cu împrejurimile, Steierdorf cu împrejurimile sale, Beiuș cu împrejurimile. În interiorul teritoriilor maghiare urmau să primească autonomie românească: împrejurimile Alibunar din județul Torontál, districtul Oaș și districtul Iernut.

Conducătorii români însă, nu mai voiau să gândească în termenii unei înțelegeri, care presupunea rămânerea lor în cadrul statului maghiar. Autonomia Transilvaniei reprezenta pentru ei un deziderat ce putea fi îndeplinit doar în Regatul României. Iuliu Maniu cerea suveranitatea deplină a românilor pe tot cuprinsul Ungariei de Est, dorind o soluție definitivă a problemei, încă înainte de tratativele de pace. După o zi însă, Jászi Oszkár a venit cu o propunere nouă, ce conținea 11 puncte. Cele mai importante dintre acestea erau: suveranitate românească pe toate teritoriile care au majoritate românească (1). Delegatul românilor ocupă un loc în guvernul Ungariei de fiecare dată când sunt pe agendă probleme de interes comun (2). Minorităților naționale le vor fi reciproc garantate drepturile, conform legii naționalităților din 1868 (5). Conducerea românească provizorie nu poate uza de puterea armată a Regatului Român. (7). Guvernul maghiar și Comitetul Național Român organizează un comitet comun pentru impunerea noii ordini (8). Aurel Lazăr a refuzat însă aceste noi propuneri, invocând faptul că ele nu asigură românilor „puterea executivă”, iar în aceste condiții Comitetul Național Român nu putea garanta ordinea publică.

Un manuscris, datat câteva zile mai târziu, al lui Somló Bódog, membru al Comitetului Național Maghiar din Transilvania, a ajuns în arhiva ministerului naționalităților. Manuscrisul era intitulat: *Keleti Svájctervezet* (Programul Elveția

²⁰ Vezi ziarul „Világ”, 14 noiembrie 1918.

de Răsărit)²¹. Propunerea împărțea teritoriul Ungariei în XIV districte sau cantoane. Teritoriile I–III s-ar fi organizat în părțile subcarpatice ale Ungariei. Districtul IV ar fi cuprins comune rutene, maghiare și românești în comitatele Ung, Bereg, Ugocsa, Maramureș, cu centrul în Beregovo sau Sighetul Marmației. Districtul V sau Dej ar fi fost alcătuit din Sălaj, Solnoc-Dobâca, Bistrița-Năsăud, cu partea de vest a județului Cluj, și ar fi avut centrul în Dej. Districtul VI. ar fi fost alcătuit din comitatele Mureș-Turda, Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, Brașov, Arieș-Turda și Cluj, cu centrul la Târgu Mureș sau Cluj. În districtul VII săsesc, sibian, ar fi fost Târnava Mare și Mică, Făgăraș, Sibiu, Alba de Jos, cu centrul la Sibiu. Cel de-al VIII-lea district, cel românesc urma să conțină: comitatul Hunedoara, Caraș-Severin, partea estică din Arad, partea sudică din Bihor, raionul Gilău din comitatul Turda – cu centrul la Deva. Districtul IX., german, sârb, bunievați (slavi de sud de religie catolică), cu centrul la Timișoara, ar fi cuprins comitatele Timiș, Torontál și Bács-Bodrog. Districtul X maghiar, cu câteva comune românești, era compus din comitatele Csongrád, Békés, partea vestică din Arad și Bihor, partea nord-estică din Bács-Bodrog. Centrul ar fi fost la Seghedin. Cel de-al XI-lea district ar fi fost predominant maghiar, cu câteva comune românești, alcătuit din comitatele Szolnok, Hajdú, Sătmar și o mare parte din Bihor cu sediul la Debrețin. La conducerea fiecărei plase ar fi fost un comisar superior, propus de district sau guvern (alegerea se făcea din mai multe propuneri), și numit de guvern. În competențele plaselor intrau administrația publică, sistemul sanitar, agricultura și problemele sociale, și – în limitele permise de lege – învățământul și sistemul juridic. Limba oficială urma să fie cea a majoritarilor, iar în comunicarea dintre districte – limba maghiară. Învățământul public se naționaliza. În școlile populare elementare, învățământul trebuia să se desfășoare în limba maternă, iar în cazurile în care se întruneau 35–40 de elevi minoritari, pentru ei, la cererea părinților se putea organiza o școală separată. Predarea limbii maghiare era obligatorie în clasele a 4-a din școlile elementare, respectiv din clasa I-a gimnazială. Cheltuielile legate de autonomie, urmau să fie bugetate chiar de către district. Proiectul exista doar la nivel de intenții și declarații politice, fără să fie detaliat în mod elaborat. Deși a ajuns până la recunoașterea necesității acordării autonomiei naționale, nu conținea referiri la existența unei instituții generale de vârf a tuturor naționalităților. La 9 noiembrie 1918, la Budapesta, s-a constituit Consiliul Național Secuiesc (Székely Nemzeti Tanács).

Consiliul, la câteva zile după semnarea tratatului de la Belgrad și după eșecul tratativelor de la Arad, la 17 noiembrie, a organizat la Budapesta o mare adunare unde s-au pronunțat pentru păstrarea integrității teritoriale a Ungariei, apoi s-au declarat

²¹ A Jászi-féle Nemzetiségi minisztérium „Keleti Svájc” tervezetének fennmaradt vázlata [Schiața ministerului lui Oszkár Jászi despre „Elveția din Răsărit”], în: Szarka László, *Duna-táji dilemmák*, Budapest, Ister, 1998, p. 281–284.

adeptii unui sistem cantonal, care ar fi putut asigura dezvoltarea liberă a fiecărei națiuni. Pentru cazul în care conferința de pace nu ar acționa în vederea păstrării integrității teritoriale a Ungariei, au hotărât constituirea pe baze etnice a unei republici secuiești. Au solicitat, de asemenea, ca secuimea să fie reprezentată la conferința de pace în mod separat, sau inclusă în delegația Republicii Populare Maghiare²². Propunerile lor au fost susținute și de Oszkár Jászi. După două zile de la această mare adunare, în urma acțiunilor lui István Bethlen, la Târgu Mureș s-a constituit o comisie cu scopul de a organiza Consiliul Național Secuiesc, iar pentru data de 28 noiembrie au convocat o mare adunare în acest oraș. Conform relatărilor din presă, Consiliul Național Secuiesc avea ca scop final organizarea unei republici secuiești. În loc de proclamarea acestei republici însă, până la urmă, a fost ales Consiliul Național Maghiar pentru Părțile Transilvane (Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanács) al cărui sarcină a vizat apărarea maghiarilor și a teritoriilor locuite de maghiari din Transilvania și teritoriilor locuite de maghiari. Participanții la această mare adunare s-au pronunțat pentru soluționarea problemelor naționale din Transilvania, cu menținerea integrității teritoriale. Au solicitat, de asemenea, măsuri militare adecvate împotriva invaziei trupelor românești. Pentru organizarea secuilor au inițiat organizarea Comitetului Național al Țării Secuilor (Székelyföldi Nemzeti Tanács)²³. Toate acestea însă, au rămas fără niciun rezultat, având în vedere faptul că trupele românești au intrat în Târgu Mureș după câteva zile de la adoptarea acestor hotărâri. Guvernul de la Budapesta a intenționat investirea cu putere regională a Comisariatului Superior pentru Ungaria de Est (Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság), cu sediul la Cluj și condus de István Apáthy. Pentru implementarea acestei măsuri lipseau însă instrumentele necesare.

Pe teritoriile aflate sub ocupație – pe baza înțelegerii de la Belgrad și conform principiului wilsonian de autodeterminare a popoarelor – se perpetua ideea creării unei republici secuiești. La 8 decembrie, în ziarul „Székely Közélet” („Viața Publică Secuiască”)²⁴ Árpád Paál a publicat o propunere în acest sens. La 22 decembrie, atunci când funcționarii din Odorheiul Secuiesc au contactat Consiliul Dirigent din Sibiu, i-au expus lui Romul Boilă despre ideea republicii secuiești. Boilă a refuzat categoric, spunând că, după hotărârile de la Alba Iulia, aceste propuneri nu-și mai aveau rostul. Cu toate acestea, la 2 ianuarie 1919, la întrunirea funcționarilor din Odorhei, s-a convenit ca – recunoscând înțelegerea de încetare a focului și ocupația – trebuia declarată o republică autonomă și neutră secuiască. Vice-comisul adjunct Árpád Paál, împreună cu funcționarii maghiari, au depus jurământul pe Republica Populară

²² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, *Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918. november 17-i budapesti nagygyűlésének határozatai* [Hotărârile marii adunări a Uniunii Secuiești/Consiliului Național Secuiesc din 17 noiembrie 1918] Fond K 40-1918-XVIII-308. f. 3. [infra: MNL OL].

²³ Romsics Ignác, Bethlen István *op. cit.*, p. 73-75.

²⁴ Bárdi Nándor, *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918-1921* [Schimbarea puterii de stat în Secuime], „Aetas”, 1993, nr. 3, p. 76-120.

Maghiară în așa fel formulat, ca – dacă în comitatul Odorhei înceta suveranitatea statului maghiar –, jurământul să rămână valabil în continuare față de autogovernarea secuiască²⁵. A doua zi, autoritățile românești l-au plasat pe Paál în arest la domiciliu. Lucrarea sa, intitulată *Emlékirat a semleges független államról (Memoriu despre statul neutru și independent)*²⁶, scrisă în perioada arestului la domiciliu, a fost – mai târziu – distribuită clandestin în tot comitatul. Memoriul nu era altceva decât o viziune utopică de organizare socială, născută într-o situație de criză. Conform acestei viziuni, din republică trebuia să facă parte comitatul Brașov, Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Mureș-Turda, Turda-Arieș. Baza economică trebuia să fie asigurată de pădurile republicane naționalizate, de creșterea animalelor devenită monopol de stat și resursele subsolului, de asemenea naționalizate și ele. Pământurile arabile, pășunile și viile, care rămăneau în proprietate privată, serveau doar la satisfacerea nevoilor familiilor. Administrația de stat trebuia să se compună din președintele republicii (având funcții de reprezentare și control suprem); ministrul de externe (externe, finanțe); ministrul de interne (administrație, probleme sociale, învățământ, culte, justiție, miliție); ministrul economiei care răspundea de agricultură, industrie, minerit și comerțul intern. Din punctul de vedere al poziției internaționale, acest plan situează republica secuiască între Ungaria și România într-un sistem de relații economice definite prin uniune vamală. Republica putea fi neutră din punctul de vedere al relațiilor româno-maghiare, dar și „în privința luptelor sociale comuniste”. Această neutralitate trebuia garantată de statele balcanice, de marile puteri, de România și Ungaria.

După semnarea tratatului de pace, Árpád Paál, care era atunci gazetar, s-a deplasat în Secuime și a reușit să organizeze ca 40 de localități din regiune să înainteze o notă, cu un text similar, adresată forului legislativ român și Ligii Națiunilor. Invocând paragraful 47 din tratatul de pace, se cerea pentru secuime și pentru maghiari, autogovernare națională: „Autogovernarea națională să aibă dreptul de a dispune asupra Țării Secuilor, asupra teritoriilor locuite de maghiari din județul Brașov, din valea Târnavei Mici, partea de câmpie a județului Mureș-Turda, teritoriile de legătură din Arieș-Turda, Cluj, Solnoc-Dobâca și Sălaj, precum și asupra teritoriilor locuite de maghiari de dincolo de Pasul Craiului”²⁷.

Pe teritoriile astfel circumscrise, se pretindeau drepturi legislative ale autogovernării maghiare asupra administrației, economiei, sistemului de învățământ și de „apărare teritorială”. În privința maghiarilor din afara acestor teritorii, se solicita

²⁵ *Ibidem*, p. 92–93. Vezi și Paál Árpád, *Visszaemlékezés 1918 őszére* [Aducere aminte despre toamna lui 1918], Muzeul Haáz Rezső, Odorhei-Secuiesc, Paál Árpád kézírathagyatéka / Colecția de manuscrise a lui Árpád Paál [infra: HRM PÁK] Ms 7651/337. *Fogság naplók* [Jurnal de detenție], *ibidem*, 7651/331.

²⁶ HRM PÁK Ms 7651/153. *Emlékirat a semleges független államról* [Memoriu despre statul independent și neutru].

²⁷ HRM PÁH Ms 7651/190. *Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez* [Cerere adresată legislativului României și Ligii Națiunilor] (1920, szept/sept. 8), f. 1.

alcătuirea unei „liste”, ca și aceștia să fie membri ai autonomiei naționale. Tot pe baza acestei liste, maghiarii trebuiau să aibă posibilitatea de a vota autogovernarea și forurile sale legislative. Acest document conține acele cadre ale autonomiei naționale care – pentru sași erau deja garantate de mai bine de un an²⁸ și de la acordarea cărora, elita politică a maghiarimii minoritare, în anul 1920, în România Mare, și-ar fi văzut garantată existența.

Revenind la marea adunare organizată la Cluj, pe data de 23 decembrie 1918 (la această demonstrație menită să contracareze marea adunare de la Alba Iulia), putem spune că, în centrul luărilor de cuvânt, au fost (pe lângă propunerile privind cantonizarea și republica secuiască) referirile la dorința comună a tuturor naționalităților ardelenelor privind autogovernarea²⁹, precum și încercarea de a conferi legitimitate Comisariatului Superior Guvernamental al Ungariei de Est – în detrimentul Consiliului Director de la Sibiu. Însă – după cum am mai precizat, toate acestea au rămas fără nicio consecință, din cauza intrării trupelor române în Cluj. În tot acest interval însă, continuau să apară planuri dintre cele mai diverse privind Transilvania.

În primele zile ale anului 1919, a apărut – cu aprobarea cenzurii militare române – broșura intitulată „Izbăvirea” (Megváltó) a lui György Csáky, în care propune organizarea unui plebiscit în Ungaria, menit să decidă care dintre posibilitățile de aplicare ale autodeterminării popoarelor va fi susținută de guvernul maghiar la tratativele de pace³⁰. Se enumeră patru alternative: 1. principiul autonomiilor naționale (anihilarea integrității administrativ-legale ale Ungariei) 2. instaurarea unui sistem cantonal pe baze naționale (încetarea integrității naționale ale Ungariei), 3. ruperea naționalităților de Ungaria (încetarea existenței Ungariei), 4. păstrarea integrității Ungariei prin acordarea drepturilor naționalităților.

Dintre cele enumerate mai sus, a lipsit strategia – numită de Vasile Goldiș vremelnică și sub presiunea vremurilor – propusă de către Comisariatului Superior Guvernamental al Ungariei de Est, – cea a Transilvaniei de sine stătătoare³¹. Primul pas al acestei strategii ar fi fost o Transilvanie legată de Ungaria. Modalitatea de realizare a fost expusă de András Békési într-o lucrare cu titlul: *Salvarea Transilvaniei. O realizabilă guvernare maghiaro-româno-săsească*³². Békési pornește de la ideea de Transilvanie autonomă, realizată prin restaurarea Guberniului transilvan independent. Argumentele sale invocă necesitatea conlucrării naționalităților Transilvaniei, o necesitate impusă de interdependența lor economică, de realitatea

²⁸ Ernst Wagner, Hrsg. *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*, Köln/Wien, 1975, p. 268–271.

²⁹ „Aradi Hírlap” 24 decembrie 1918; „Népszava” 24 decembrie 1918, Prelucrat de Raffay, Ernő în vol. *Erdély 1918–1919-ben* [Transilvania în anii 1918–1919.], Budapesta, Magvető, 1987, p. 181–183.

³⁰ Csáky György, *Megváltás* [Mântuire], Budapesta-Kolozsvár, Schenk, 1919, p. 23.

³¹ Goldiș comunică un proiect de decizie: Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, 1934, p. 139–157.

³² Békési András: *Erdély megmentése. A megvalósítható magyar-román-szász impérium* [Salvarea Transilvaniei. O realizabilă guvernare ...], Budapesta, Lantos Könyvkereskedés, 1919, p. 13.

etnografică-teritorială, precum și de faptul că regiunea era separată de România de munții Carpați; iar dacă naționalitățile din Transilvania se luptau între ele, inevitabil, se ruinau reciproc. El propune, deci, realizarea unei confederații populare transilvănene pe teritoriile comitatelor pretinse de români până la granița etnografică românească reală. Această formațiune nu se unea cu România, locuitorii ei formau o uniune constituțională, iar pe baza dreptului de autodeterminare a popoarelor urmau să creeze – o relație de alianță cu Ungaria, prin libera lor voință. Teritoriul se compunea din cantoane cu drepturi egale și determinate după spațiul locuit de naționalități.

Regiunea urma să fie condusă de un guvernator, ales pe un interval de trei ani, de fiecare dată având altă naționalitate. Din cele 9 ministere de resort, câte trei aparțineau fiecărei naționalități. Delegații în adunarea națională ar fi fost aleși prin vot universal și secret. La conducerea comitatelor trebuia să stea un comite suprem, ales din rândul majorității naționale, dar vice-comitele și notarul general aparțineau minorității, în așa fel încât să se asigure un balans echitabil de putere.

Serviciile poștale, cele de comunicație, militare, finanțele și afacerile externe urmau să fie comune cu Ungaria. Transilvania decidea în mod suveran asupra veniturilor și impozitelor, asigurându-se în aceste sectoare dezvoltarea ei independentă de Ungaria. În consecință, o asemenea alianță urma să fie una predominant economică, deoarece Transilvania avea nevoie de produsele agrare din Ungaria, iar aceasta depindea de minele, gazul natural și materialul lemnos de proveniență transilvăneană. Potrivit lui Békési – care aparținea de specialiștii grupați în jurul lui Károlyi – cea mai mare problemă era lipsa de înțelegere între naționalități, generată de dezvoltarea paralelă a lor.

Elemér Gyárfás, fost comis superior al comitatului Târnava-Mică, apoi președintele consiliului național maghiar județean, devenit mai târziu politician de seamă al vieții publice minoritare maghiare, a elaborat și el, la sfârșitul lunii martie 1919, un memorandum, intitulat *Principiile uniunii celor trei națiuni ardeleni*³³. Propunând independența statală a Transilvaniei, acesta a invocat perspectiva înțelegerii istorice a națiunilor ardeleni. Programul său, care încerca armonizarea principiilor wilsoniene cu constituția istorică a Transilvaniei prevedea ca, în vederea dezvoltării pașnice și democratice a regiunii, maghiarii, sașii și românii „vor încheia o înțelegere și o uniune de nezdruccinat”. Lupta dominată de interesele României Mari și ale Ungariei, care a învrăjbit comunitățile naționale ale Ardealului, trebuia tratată ca fiind o chestiune de politică externă. De asemenea, urma să fie o chestiune de politică externă problema teritoriilor care trebuiau să aparțină „Țării Ardealului”: doar Transilvania istorică sau și teritoriile ocupate ale Ungariei de Est. Transilvania independentă putea fi condusă de Consiliul de Guvernare al Transilvaniei, având 10 membri maghiari, 10 români și 4 sași. Hotărârile urmau să fie luate cu unanimitate sau, în cazul unor probleme specifice, cu o majoritate de 2/3.

³³Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei [Principiile unirii celor trei națiuni], Gyárfás, Elemér, *Erdélyi problémák 1903–1923* [Probleme transilvănene 1903–1923], Kolozsvár, Erdélyi Irodalmi Társaság, 1923, p. 143–153.

În competențele Consiliului de Guvernare urmau să intre legiferarea, reforma agrară, problema dreptului la vot, modificarea granițelor comitatelor în așa fel încât să corespundă granițelor lingvistice, precum și modificarea codului penal, conform principiilor naționale. La acest memorandum, Consiliul Central de Guvernământ nu a reacționat în niciun fel.

În mai 1919, István Rugonfalvy Kiss, profesor universitar, a realizat un memorandum în care propunea o uniune personală cu scopul contracarării pericolului slav. Deși în acest memorandum nu a menționat autonomia juridică-administrativă, a sugerat că posibilitatea cooperării româno-maghiare depindea de evoluția situației maghiarilor din Transilvania³⁴. Această problemă a apărut din nou – acum nu doar la nivelul unui memorandum –, la negocierile care au avut loc la Viena, în iunie 1919, între guvernarea română și emigrația maghiară, alcătuită din cei care se opuneau Republicii Sfaturilor. Partea română insistă ca maghiarii să admită – încă înaintea încheierii tratatului de pace –, înțelegeri asupra granițelor, care să fie cât mai aproape de cele stipulate de înțelegerile din 1916. În acest răstimp, emigrația maghiară din Viena – apoi și guvernarea de la Budapesta – a depus eforturi pentru asigurarea autonomiei și apărarea intereselor minorității maghiare din Transilvania.

La sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1919, în timp ce ambele părți purtau convorbiri despre o cooperare italo-româno-maghiară, s-au cristalizat punctele lor de vedere. Românii pretindeau alcătuirea unui guvern maghiar care să le convină, cerând renunțarea la orientarea spre slavi și germani, precum și abandonarea politicii iredentiste. Aceste puncte au fost acceptate de maghiari, însă cele care urmau aveau să fie mai problematice: la pretenția excluderii posibilității restaurării habsburgice, partea maghiară a dat un răspuns evaziv, iar o înțelegere privind trasarea graniței româno-maghiare, înainte de tratativele de pace, a fost refuzată.

Pentru noi însă – în contextul acestui studiu – prezintă interes mai ales ceea ce au oferit Ion Erdélyi și Constantin Diamandi în numele guvernului român, pentru acceptarea de către partea maghiară a pretențiilor românești. Pe de o parte, ei au oferit cooperare și ajutorare economică, iar pe de alta, drepturi pentru maghiarii care urmau să locuiască pe teritoriile cedate. Prin aceste precizări, au înțeles să acorde egalitate deplină în drepturi, în sfera învățământului în limba maghiară, în sistemul educativ public, inclusiv învățământul superior, garantarea dreptului de folosire a limbii maghiare în administrație și sistemul juridic; autonomie teritorială pentru județele locuite de maghiari, sau aplicarea principiului lui Renner privind „cadastrul popular”, împreună cu garantarea deplinei libertăți religioase. Propunerile avansate de Ungaria se refereau însă la anularea condițiilor stabilite pentru armistițiu; retragerea armatei române pe linia de demarcație; soluționarea plângerilor maghiare referitoare la hărțuiri din motive politice. În final, se cerea autonomia teritoriilor ocupate, conform modelul epocii dualiste.

³⁴ Rugonfalvy, Dr. Kiss, István *memoranduma a román miniszterelnökhöz a román-magyar perszónálunió ügyében* [Memorandumul lui Dr. Kiss István trimis primului ministru român în problema uniunii personale] (1919.05.) Veszprém Megyei Levéltár, fond Kratochwill Károly. Prelucrat de: Romsics Ignác, *Bethlen koncepciója*, op. cit. p. 51.

Ulterior, până în anul 1921 – la insistențe și încurajări când italiene, când franceze – s-au desfășurat și alte tratative, dar scopul acestora a urmărit cu precădere atenuarea izolării Ungariei pe plan internațional³⁵.

Problema autonomiei Transilvaniei a continuat să rămână însă pe agendă. În cadrul tratativelor de pace, Albert Apponyi, conducătorul delegației maghiare, în cuvântarea sa din 16 ianuarie 1920, a insistat pentru granițe etnice, iar în cazul teritoriilor etnice mixte, a solicitat organizarea unui referendum³⁶. La sfârșitul anului anterior, nota întocmită pentru conferința de pace asupra problemei Transilvaniei de către István Bethlen și Bendek Jancsó, doar asupra celor 15 comitate ale Transilvaniei istorice (cu părți ale Sălajului și ale Sătmarului), a propus un plan de cantonizare și organizarea unui referendum, dar nu și pentru teritoriile ocupate ale Bihorului, Aradului, Cenadului, Torontalului, Timișului și Caraș-Severinului³⁷. Se preconiza rămânerea acestor teritorii în cadrul Ungariei, fără niciun referendum. Problemele speciale ale Transilvaniei au fost rezumate de către aceștia în existența masei omogene a populației maghiare din Secuime, deci departe de Câmpia Ungară; în teritoriile mixte din punct de vedere etnic; în unitatea geografică a teritoriului acestei regiuni și în conștiința națională a tuturor etniilor conlocuitoare, izvorâtă din tradiții istorice specifice.

Convingerea lor era, că românii din Transilvania ar putea să-și exercite autonomia în trei moduri: într-o unitate economică cu Ungaria, dar beneficiind de autonomie națională deplină; într-o uniune cu maghiarii și cu sașii ardeleni într-o Transilvanie independentă; sau într-o confederație statală cu România. Mai considerau și că garanțiile juridice oferite minorităților erau inoperante, pentru că ele puteau fi anihilate prin măsuri administrative. Conform acestei note, toate propunerile constituiau obiectul unui referendum. Desigur, partea maghiară spera în adoptarea primelor două moduri. Aceasta avea convingerea că Transilvania trebuia să devină autonomă, iar din punctul de vedere al problemei naționale, neutră.

Din punct de vedere lingvistic, regiunea a fost împărțită în patru tipuri teritorial/districtuale: teritorii cu mare majoritate românească; maghiară; săsească-șvăbească; teritorii lingvistice mixte. La fel, în cadrul celor mixte, au fost separate districtele (plasele) româno-șvabo-săsești și cele româno-maghiare. Aceste teritorii/cantoane/districte urmau să beneficieze de o largă autonomie în privința alegerii funcționarilor, al statuturilor, afacerilor culturale și cultelor. Aceste propuneri au fost însă atât de străine intențiilor puterilor făuritoare de pace, încât, în ciuda unor simpatii manifestate de englezi și americani – nici măcar nu au primit un răspuns. Ele nu au influențat în niciun fel propunerile înaintate de marile puteri la tratativele de pace.

³⁵*Ibidem* p. 75–76.

³⁶ *** *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről.* [Tratativele maghiare de pace. Raport de activitate al delegației maghiare.] vol. I, Budapest, Külügyminisztérium, 1920, p. 276–281.

³⁷*Ibidem*, p. 117–133.

Mai târziu, după două luni, delegația de pace maghiară a înmănat diplomației franceze o nouă notă, de această dată întocmită de István Bethlen și Pál Csáky. Ei cereau modificarea granițelor propuse, solicitând ca teritoriile locuite de o masă compactă de maghiari să fie lăsate neatinse, iar granița să fie trasată pe linia Bratislava-Banska Stiavnica-Munkacevo-Zalău-Oradea-Arad-Zenta-Zimbor și râul Drava. Solicitarea viza, de fapt, menținerea Partiumului în cadrul Ungariei de Est; referendum în problema Banatului; autonomie în cadrul României pentru teritoriul Transilvaniei istorice.³⁸ Aceste tratative francezo-ungare s-au terminat, din nou, fără rezultat. După semnarea tratatului de pace de la Trianon, văzându-se în posesia teritoriilor Ungariei de Est, politica externă românească avea și mai puțin interes decât înainte, pentru admiterea unor compromisuri.

În această situație, în toamna anului 1920, *Societatea Populară Literară* (Népies Irodalmi Társaság)³⁹, care atunci era în curs de organizare, a publicat, sub colaborarea unor specialiști și sub conducerea probabilă a lui Benedek Jancsó, o sinteză de aproape 100 de pagini, sub titlul: *Probleme de rezolvat de către reprezentanții statului român pentru protejarea minorităților de pe fostele teritorii maghiare atribuite românilor*⁴⁰. Aceste note de sinteză prezintă trei părți. Prima detaliează încălcările de drepturi comise de statul român după 1 noiembrie 1918. Cea de-a doua parte încearcă să explice termenii tratatului de pace referitoare la minorități, clarificând unele dintre formulări și propunând, apoi, crearea unei înțelegeri separate, legată de apărarea drepturilor minorităților.

Partea a treia, pornind de la analiza realizării prevederilor tratatului de pace, se ocupă de probleme politice. Mă voi ocupa, în cele ce urmează, de aspirațiile elaborate în această ultima parte. În privința legiferării: la desemnarea circumscriptiilor de vot, acele unități administrative, care au în subordine mase compacte de maghiari, vor fi tratate separat, în mod autonom. Participare la guvernare: în Transilvania și la București, maghiarii urmau să fie reprezentați de departamente separate, sub conducerea unor reprezentanți de naționalitate maghiară, pentru probleme interne, ale finanțelor, agriculturii, învățământului și cultelor. Participare la administrația locală și municipală: în urma prevederilor tratatului de la Paris privind minoritățile, și în urma hotărârilor de la Alba Iulia, se cerea autonomie locală cu guvern central, având sediul la Cluj, cu competențe în problemele internelor, ale învățământului, cultelor, jurisdicției, și economiei.

³⁸ Bethlen-Csáky békedelegációs terv a francia-magyar béketárgyalásokra (1920.03.20.) [Planul de pace Bethlen-Csáky...], în vol.: *Papers and Documents Relating to the Foreign Relation of Hungary*, Ed. by Francis Deák, Dezső Ujváry, vol. I, Budapest, 1939, p. 897–898.

³⁹ Bárdi Nándor, *A Keleti Akció*. [Acțiunea Est], în vol. *Magyarságkutatás 1995–96*. Diószegi, László (Red.), Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996, p. 143–190.

⁴⁰ *A román állam kiküldöttjei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések* [Probleme de rezolvat de către trimișii statului român pentru protecția minorității maghiare din teritoriile românești], MNL OL K 26 1920–XXXIX–9967.

Dincolo de aceste lucruri, se cerea „desemnarea unor teritorii maghiare separate, dar cu autonomie unitară”. Un astfel de teritoriu trebuia să înglobeze Țara Secuilor, Turda, Arieșul, Ileanda, Alba Iulia, Gherla și Dej; cealaltă cuprindea maghiarimea din Sătmar și 1 Bihor. Administrarea acestor teritorii trebuia să se facă – conform acestui plan – după modelul ungar (XXI–XXII &, legea privind naționalitățile din 1886). Autonomia minorității maghiare era delimitată teritorial și din punctul de vedere al competențelor.

Din cele patru comitate maghiare, urma să se alcătuiască un teritoriu maghiar autonom. Plasele și comunele mici, cu majoritate maghiară (Tâmava Mică, Arieș-Turda, Cluj, Sălaj, Sătmar, Bihor) puteau primi administrație maghiară corespunzătoare. Cel de-al treilea nivel, era constituit de orașele conduse de maghiari, pe baza sistemului de autogovernare autonomă. Această împărțire era valabilă și pentru jurisdicție. În privința dreptului de folosire a limbii, erau valabile vechile reguli administrative maghiare: dacă 1/5 din populația jurisdicției cerea, atunci, pe lângă limba de stat, administrația putea funcționa și în limba maternă a petenților.

Autonomia Transilvaniei în domeniul dreptului civic este menționată doar în treacăt. Accentul s-a mutat, acum, asupra soluționării nemulțumirilor minorității maghiare și pe realizarea autonomiei teritoriale naționale. Noutatea constă în faptul că, pe lângă propunerile legate de autonomia administrativă/teritorială, a apărut inițiativa legată de construirea unui sistem instituțional, care să cuprindă, în verticalitatea ei, toată societatea maghiară minoritară. Cele două, împreună, formau background-ul separării naționale, autonomia națională fiind concepută ca o strategie de autoapărare față de tendințele naționaliste ale statului.

IV. Planuri guvernamentale ungare din perioada interbelică

După Primul Război Mondial, în gândirea politicii externe maghiare, trăiau concomitent pretențiile la o revizuire integrală (care se referea la retrocedarea tuturor teritoriilor aflate în componența Ungariei istorice) și aspirațiile la o revizuire parțială. Cu toții erau de acord asupra faptului, că trebuia aplicat principiul autonomiei și cel al autogovernării naționale. Deși, la nivel guvernamental, se evitau formulările concrete ale pretențiilor, cele vehiculate în public vizau retrocedarea și reanexarea teritoriilor în mare parte majoritar maghiare, iar pentru clarificarea statutului celorlalte teritorii se propunea organizarea referendumului.

În decursul anilor '20, la nivel guvernamental, pregătirile pentru revizuire au fost conduse de către István Bethlen și Pál Teleki, dar scopurile concrete (cum a fost, de pildă, mai târziu, acțiunea Rothermere, de care mă voi mai ocupa) nu au fost în mod direct formulate. Bethlen însă, chiar în timpul guvernării sale (1928), s-a referit la o Transilvanie independentă, cum a părut să fie în perioada 1918–1920, dar având legături economice strânse cu Ungaria. „În schimb” ar fi renunțat la pretenție

retrocedării întregii Transilvanii⁴¹. Ca urmare a situației internaționale, a schimbării relațiilor de putere, prim-ministrul britanic R. MacDonald, în primăvara anului 1933, i-a propus lui Mussolini un plan privind o înțelegere multipartită cu scopul de a renegocia situația din Europa Centrală.

Având în vedere această propunere, diplomația italiană și-a manifestat tot mai pregnant interesul pentru pretențiile teritoriale ale Ungariei. La cererea lui Mussolini, primul ministru maghiar Gömbös, în primăvara anului 1933, a formulat ideile sale cu privire la revizuire, concentrându-le în trei puncte: dreptul la înarmare al Ungariei; garanții juridice ferme pentru minoritățile maghiare; modificarea granițelor. Nu a devenit însă clar, pentru observatorii internaționali, dacă guvernarea de la Budapesta ținea la *restitutio in integrum*, cum era propagată în toată media ungară, sau ar fi de acord cu o revizie – propusă de Rothermer – care avea în vedere considerarea granițelor lingvistice.

Pentru clarificarea situației, șeful departamentului de presă al Ministerului de Externe, Ferenc Mengele, a fost însărcinat cu formularea unui plan adițional concret. Planul însă – din cauza implicării Ungariei în atentatul împotriva regelui iugoslav și a ministrului francez de externe –, nu a mai fost difuzat în cercurile diplomatice. Planul lui Ferenc Mengele pornea de la faptul că frontierele – pe lângă considerarea principiului național –, au fost definite de interese imperialiste, de ordin militar și economic. Acestea trebuiau, deci, corectate printr-o revizuire. „Principiul egalității în privința aplicării procedurilor, reclamă ca, în cazurile în care granița etnografică nu este pe deplin congruentă, să fie luate în seamă, în mod egal, considerațiile privind perspectivele de siguranță ale ambelor părți.”

Scopul era acela, ca teritoriile anexate să fie împărțite, în mod egal, între Ungaria și statele succesoare. „Pretențiile față de România se întind, de fapt, până la granițele Transilvaniei istorice; diferențe sunt doar în două locuri: în comitatul Solnoc-Dobâca, linia de frontieră dorită includea și linia râului Lăpuș. În acest mod, Ungariei i-ar reveni toate sursele de minereuri din Munții Oașului, Coasta Pietrii, Munții Gutinului și Lăpuș. Mai departe, de la izvoarele Arieșului, granița ar trece prin Comitatul Hunedoara și prin Caraș-Severin, secționându-le până atinge izvoarele râului Timiș. Această reîmpărțire, care se apropie de granițele naturale și de cele istorice – ar îmbogăți Ungaria cu resurse minerale neferoase și feroase considerabile. României i-ar rămâne la fel o parte considerabilă din ele, în plus și cu cea mai mare parte din resursele de sare și hidrogen sulfurat”⁴².

Odată cu revenirea la Ungaria a Partium-ului și Banatului (42 de mii de kmp), Ungaria îngloba și o minoritate românească considerabilă (1,5 milioane). Planul nu se referă la Secuime și nici la apărarea drepturilor maghiarilor care rămâneau și pe mai departe în componența României (960 mii). Dar, din punctul de vedere al numărului

⁴¹ Romsics Ignác, Bethlen István, *op. cit.*, p. 182; Zeidler Miklós, Gömbös Gyula, în vol. Romsics, Ignác (red.): *Trianon, op. cit.* p. 71–72.

⁴² Zeidler Miklós: Gömbös Gyula, *op. cit.* p. 81.

locuitorilor și al suprafeței teritoriului, realizarea acestui plan ar fi făcut ca Ungaria să devină o putere egală cu vecinii săi. Ar fi redus penuria de materii prime, iar granițele naturale ar fi înlesnit – din punct de vedere militar – apărarea ei.

În perioada interbelică, pe lângă Ministerul de Externe, Departamentul II al Consiliului de Miniștri era cel care se ocupa de problemele maghiarilor de dincolo de granițe. Acest Departament era condus – timp de decenii – de Tibor Pataky. În martie 1939 (după primul dictat de la Viena), au fost sintetizate așteptările lor de ordin extern, într-un proiect de lege detaliat, expus pe paragrafe, pregătit ca material de lucru, document de bază pentru „Comunitatea Maghiară” (Magyar Közösség).

Proiectul de lege intitulat *Schiță despre posibilul statut juridic care ar putea fi asigurat maghiarilor ajunși sub imperiu român*, pornind de la hotărârile de la Alba Iulia, considera faptul că maghiarii din România sunt „o comunitate specială, având statut de subiect de drept comun. Toți cetățenii români, care își declară apartenența la naționalitatea maghiară sunt membrii acestei comunități”⁴³. „Acești cetățeni (de peste 21 de ani) pot fi listați și ținuți în evidență. Instituția care le cuprinde este „Comunitatea Maghiară” (Magyar Közösség), care are menirea de a asigura libertate și egalitate deplină maghiarilor din România. Pe de altă parte, Comunitatea trebuie să asigure dezvoltarea tuturor resurselor culturale, economice și sociale ale maghiarilor. Cei care figurează în evidențele Comunității Maghiare aleg Comitetele Județene, iar aceste Comitete aleg, la rândul lor, Reprezentanța Generală (Egyetemes Képviselet) din care vor mai face parte și 40 de delegați ai bisericilor maghiare.

Această Reprezentanță este forul superior de conducere, organismul de reglementare și control al Comunității Maghiare. Reprezentanța Generală va crea Direcțiunea Culturală Maghiară (Magyar Kultúrigazgatóság) „organul de conducere administrativă al autogovernării culturale”. „Comunitatea are drept la autonomie pe toate tărâmurile vieții culturale, aceasta extinzându-se asupra îndeplinirii tuturor funcțiilor învățământului public, educației și culturii.” (6). Acest act de bază al autonomiei culturale se compune din măsuri care să soluționeze problemele existente, și să creeze garanții pentru înlăturarea lor (pe acestea nu le voi detalia). Subliniez, însă, faptul că devine un model care, începând din anii '20, apare – în diverse variante – ca o imagine strategică asupra viitorului.

În cadrul sistemului de învățământ, Comunitatea Maghiară avea drept de înființare de unități de învățământ și dispunea și de școlile de stat. Autonomia culturală cuprindea educația culturală națională, pregătirea extrașcolară, cercetașii maghiari, organisme de educație fizică. Pataky se ocupă în amănunt, pe spații extinse (1/3 din volumul sintezei) de probleme ale învățământului și culturii. Cheltuielile financiare ale autonomiei erau acoperite în parte de impozitele plătite de membrii Comunității, dar aceste impozite pretinse în plus de Comunitate, nu puteau depăși în quantum jumătate din impozitele datorate statului (16.).

⁴³ Pataky Tibor: *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható* [Schiță despre o stare juridică posibil de asigurat pentru a maghiarii ajunși sub stăpânire românească.], MNL OL K 764-4. d. f. 35.

Cealaltă parte a cheltuielilor era acoperită de stat. (17.). Alte surse de venit erau donații din interiorul țării, sau externe, moșteniri, colectări de donații aprobate de Direcția Culturală, încasări provenite în urma organizării de evenimente etc. Organul de control asupra întregii funcționări al Comunității Maghiare era un departament special al Ministerului Învățământului, organ al cărui angajați erau de naționalitate maghiară.

Proiectul lui Pataky este singurul – dintre proiectele analizate în studiul meu – care, în decursul expunerilor sale asupra problemelor învățământului și culturii, se ocupă și de maghiarii din Bucovina și Moldova. „În viitor, cum este și firesc, ceangăilor din Bucovina și Moldova li se va asigura o viață culturală în limba lor maternă” (29). În privința administrației și dreptului de folosire a limbii (IX–X) „cetățenii români de naționalitate maghiară au dreptul la autoconducere pe suprafața administrației locale”(41). Pentru realizarea acestor deziderate sunt posibile două metode: în comunele și orașele cu majoritate maghiară să se reinstaureze sistemul de autoguvernare care funcționa înainte de 1918; dacă va rămâne în vigoare legea administrativă din 1938, atunci, în Secuime și în alte zone de lângă graniță, precum și în orașele și comunele unde maghiarii sunt majoritari, cadrele din administrația locală și de stat (acestea sunt enumerate în mod amănunțit), trebuie să fie numite în proporția adecvată numărului locuitorilor maghiari.

În cazul acestor slujbe (denumirile sunt înșiruite concret în sinteză), Reprezentanța Generală (Egyetemes Képviselet) avea drept de a face propuneri, iar numirea în funcție era posibilă doar din lista celor propuși.

După doar câteva luni de la întocmirea acestui document sinteză, Consiliul de Miniștri (probabil chiar la sugestia lui Pataky) l-a însărcinat pe Artúr Balogh, liderul specialiștilor maghiari în apărarea drepturilor minorităților din România, să conceapă un plan pentru autonomia Transilvaniei în cadrul Ungariei.⁴⁴ În propunerile lui Balogh, Transilvania avea autoguvernare regională. Competența acesteia cuprindea problemele culturale și cele de bunăstare socială. Instituțiile ei erau: dieta regională, guvern regional. În guvernul maghiar, un ministru fără portofoliu reprezenta interesele locale transilvănene. Limba dezbaterilor dietei regionale era cea maghiară, dar minoritățile aveau dreptul de a lua cuvântul în limba lor maternă.

Dieta regională putea delega din sânul ei reprezentanți în parlamentul maghiar. Delimitările regionale corespundeau granițelor lingvistice, funcționarii erau numiți din rândul naționalității majoritare din fiecare localitate. Balogh, cel care a întocmit acest plan, s-a preocupat separat și de tehnicile care ar fi asigurat hegemonia maghiară. Una dintre ele era: desemnarea circumscripțiilor de votare în mod corespunzător scopurilor maghiarilor. O altă soluție se referea la aceea, ca o parte din membrii dietei regionale să fie numită de șeful statului, iar a treia, ca în probleme importante – la fel ca în dieta transilvană veche – se vota separat pe naționalități și se garanta dreptul la veto.

⁴⁴ Balogh Arthur, *Tervezet a visszacsatolandó Erdély autonómiajára* [Proiect pentru ca autonomia Transilvaniei să fie restabilită], 1939, sept., MNL OL K 764–3. d. cu adăugiri: MNL OL 764–6. d.–3., MNL OL K 764–7. d.–5. f. 26.

Prezentarea concomitentă a celor două proiecte, poate servi ca model pentru a demonstra cât de diferite erau perspectivele celor care propuneau soluții din exterior sau din interior, pentru tratarea aceleiași probleme.

V. Planuri revizioniste nonguvernamentale din Ungaria

După publicarea în *Daily Mail* (21 iunie 1927) a articolului magnatului de presă Lord Rothermere, în sferile nonguvernamentale ale Ungariei au început să apară planuri concrete de revizuire (în locul declamatei *restitutio in integrum*). Articolul Lordului Rothermere stipula că păstrarea păcii depindea de o revizuire a tratatului de pace, cu modificarea granițelor Ungariei. Pe baza unei hărți din addenda, Rothermere propunea retrocedarea teritoriilor din apropierea graniței. Conform acestei propuneri, din Cehoslovacia, 1 milion, din România 600 de mii, iar din Iugoslavia 400 de mii de maghiari s-ar fi întors la Ungaria. Atât guvernul britanic, cât și cel maghiar s-au distanțat de acest plan.

În urma acțiunii lui Rothermere, și *Liga Revizionistă Maghiară* (Magyar Revíziós Liga) a publicat în materialele sale propagandistice propriile planuri. Din aceste publicații se poate deduce că „planul maximal” avea în vedere reanexarea teritoriilor locuite de maghiari de lângă granițe cu Moravia, Baca și teritorii din Banat, Subcarpatica, Slovacia de Est, respectiv un coridor care ar fi legat Secuimea cu Ungaria. Iar „planul minimal” se referea doar la teritoriile locuite de maghiarii de lângă granițe. Un plan „mediu” avea în vedere linia Rothermere, îmbunătățită⁴⁵.

În anul 1934, Ödön Kuncz, decanul Universității „Pázmány Péter”, a sintetizat – la cererea unui senator englez filomaghiar – luările de poziție ale cercurilor non-guvernamentale referitoare la reviziune⁴⁶. De fapt, el nu a făcut altceva decât să expună poziția Ligii Revizioniste Maghiare. Conform principiului național și de autonomie, declara Kuncz, masele de maghiari de lângă granițe trebuiau reînglobate în Ungaria, fără referendum. Astfel se puteau reîntoarce 1,5 milioane de maghiari, cu 61 de mii de slovaci, tot atâția români și 121 mii de sârbo-croați. Pentru re-înglobarea celor 2 milioane de maghiari rămași, el a făcut cunoscut planuri defalcate pe țări, numerotate în ordinea priorității. În privința României: I. Se reanexau – fără referendum – în afara fâșiei locuite de maghiari în proporție de 80% pe linia apropiată de granița Satu Mare – Oradea, și teritoriile învecinate cu județul Satu Mare locuite în majoritate de maghiari, apoi cele din preajma Salontei și cele din județul Arad din apropierea graniței, de asemenea cu majoritate maghiară.

⁴⁵ *** *Statistical Data of the Homogeneous Hungarian and German Enclaves in the Succession States*, Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1927; Zeidler, Miklós, *A Magyar Revíziós Liga*, „Századok”, 1997, *op. cit.*, p. 322.

⁴⁶ Kuncz Ödön, *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower angol képviselőhöz* [Necesitatea reviziunii tratatului de la Trianon. Memoriu adresat lui Sir Robert Gower ...], Budapest, Egyetemi Nyomda, 1934, p. 17.

În felul acesta, se reintegrau 413.104 (81,2%) de maghiari și 61.784 (12,2%) români. II. Aceste fâșii erau reîntregite cu Secuimea, plus împrejurimile Reghinului și Brașovului (500 mii de maghiari, în majoritate de 91%) III. O „enclavă”/coridor prin Cluj, la nord vest, până în Sălaj (299.155 maghiari; 43,8%; 366.404 români; 53,6%). Cu teritoriile I-III, îi reveneau Ungariei 1.240.387 maghiari (67,9%); 506.607 români (27,8%); 31.494 germani (1,7%). În privința apartenenței teritoriilor din Banat, Sibiu, zonele Chioarului și Bistriței, care nu aveau o populație majoritar românească, trebuia să se decidă prin referendum. Dacă acest plan s-ar fi realizat, aproximativ 500 de mii de maghiari ar fi rămas pe teritoriul României. Pe lângă aceasta, exista însă o problemă mult mai serioasă: planul nu ia în considerare lipsa sustenabilității militare, de comunicație și economică, în cazul teritoriilor din Transilvania de Nord și cele din Oradea-Tișișoara-Sibiu-Cluj, teritorii care rămâneau României. Tocmai din cauza unor greutăți de acest fel, autorul propune pentru o analiză serioasă planurile lui Bethlen din 1933, privind o Transilvanie de sine stătătoare.

István Bethlen – nefiind deja prim-ministru – în toamna anului 1933 a ținut în Anglia patru prelegeri în legătură cu reviziunea tratatului de la Trianon. Una dintre aceste prelegeri, ținută la Societatea Regală de Politică Externă, se referă în mod explicit la problema Transilvaniei. După o analiză istorică și statistică, el a propus patru soluții posibile. I. În privința împărțirii teritoriului Transilvaniei admite doar că cei 700 de mii de maghiari care locuiesc în apropierea granițelor trebuie reintegrați în Ungaria, „ca prim pas al reparației”. II. A respins și o împărțire a teritoriului însoțită de un schimb de populație, deoarece avea un impact negativ asupra dezvoltării. III. După opinia sa, principiul Micii Antante despre dispariția granițelor, odată cu adoptarea drepturilor minorităților, nu era decât o diversiune, având în vedere că apărarea internațională a drepturilor minorităților nu conținea sancțiuni de niciun fel. IV. „Transilvania ar deveni, într-o formă sau alta, din nou de sine stătătoare, fără să fie nici a Ungariei, nici a României⁴⁷”. Propunerea pentru întemeierea unui stat independent a fost sprijinită pe exemple istorice legate de Transilvania și Elveția. De fapt, a reiterat din punct de vedere politic, ideea care a apărut după Primul Război Mondial, în cadrul eforturilor de căutare a unor alternative, fără ca procesele de realizare ale lor să fie concepute. România, însă, a refuzat nu numai această idee, dar și orice altă variantă legată de un regionalism transilvănean, afirmând faptul că în spatele acestor demersuri se afla iredentismul.

Conferințele ținute de Bethlen nu erau adresate României, ci aveau ca scop testarea opiniei publice engleze și internaționale. Cu câțiva ani mai târziu, și cu câteva luni înainte de cel de-al doilea Dictat de la Viena, Bethlen, într-un memoriu despre condițiile păcii de după război, și-a manifestat părerea că puterile occidentale vor câștiga rapid confruntarea, după care putea apărea posibilitatea construirii unei federații central-europene. Față de relații sud germano-austriaco-ceho-maghiare ar fi preferat, în mod clar, o posibilă alianță polonezo-maghiaro-română.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 86–87.

Formarea acestei alianțe ar fi fost împiedicată, însă, de problema Transilvaniei, având în vedere că „este exclusă găsirea unui compromis teritorial care ar putea satisface ambele părți”⁴⁸. El întevădea soluția în întemeierea unui *condominium* româno-maghiar asupra Transilvaniei. „Soluția pentru români ar consta în realizarea unui stat federal al tuturor românilor și maghiarilor, iar federația ar avea trei componente: Ungaria până la Piatra Craiului, Transilvania plus județul Caraș-Severin, părțile estice din județul Timiș; Regatul României fără Basarabia și Dobrogea de Sud, adică tot ce ar lăsa Rusia din România. Locuitorii români pe teritoriul între granița de est a Ungariei actuale și Piatra Craiului ar trebui schimbați cu maghiarii din Bucovina, ceangăii din Moldova dar – mai ales, cu maghiarii și secuii din Transilvania care trăiesc în București și în alte orașe mari din România. Teritoriile rămase goale ar trebui umplute cu maghiari din Câmpia Maghiară”⁴⁹.

În construirea sistemului de argumente justificative ale reviziunii din această perioadă, rolul principal l-a avut Pál Teleki și *Institutul Științei Statului* (Államtudományi Intézet), întemeiat de către el. În mod paradoxal, Teleki – care în calitate de specialist a jucat un rol important în procesul realizării diplomatice al dictatelor de la Viena – a fost un adept al păstrării Ungariei istorice și al unității Bazinului Carpatic. El invoca mai ales argumente istorice și geografice. În locul granițelor trasate din motive etnice, Bethlen era pentru cele stabilite din perspectivele istorice și ale geografiei economice care, combinate între ele, puteau garanta forța de viață a regiunilor.

În anul 1921, el a propus – fără să se gândească în mod nemijlocit la o reviziune – o nouă împărțire administrativ-teritorială a Ungariei care să corespundă criteriilor descrise mai sus⁵⁰. Din cele 20 de unități/regiuni propuse, zece ar fi fost pe teritoriul Ungariei de Est. Privind aceste proporții etnice (conform datelor din 1910) este lesne de înțeles de ce nu a fost utilizată această argumentație și modalitate de a privi lucrurile în procesul de apărare a drepturilor minorității maghiare sau în încercările de restaurare a supremației maghiare.

După primul Dictat de la Viena, membrii *Institutul Științei Statului*, în mai multe materiale de diferite dimensiuni, s-au ocupat de componența etnică a Transilvaniei. Dintre soluțiile posibile, din capul locului, au fost excluse cele privind aplicarea măsurilor de apărare a minorităților, schimbul de populație și reviziunea

⁴⁸ *Bethlen emlékirat a várható békefeltételekről* [Memoriul lui Bethlen despre condițiile probale ale păcii], în vol.: *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1938–1940* [Politica externă a Ungariei...1939–1940], Juhász Gyula (red.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, p. 759.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 755.

⁵⁰ Teleki Pál, *Európáról és Magyarországról* [Despre Ungaria și Europa.] Atheneum, Budapest, 1934; Ideile despre reviziune ale lui Teleki Pál prelucrate de Ablonczy Balázs, *Teleki Pál*, în vol. Romsics Ignác (red.) *Trianon, op. cit.* p. 12–30. Proporții: Bihor: 47% maghiari, 47% români; Banat: 30% români 27% germani, 20,1% sârbi, 16,8% maghiari; Caraș și Hunedoara: 83% români; Valea Mureșului: 72% români, 20% maghiari; Valea Someșului: 62% români, 35% maghiari; Sălaj: 70% români, 27% maghiari; Câmpia Transilvaniei: 58% români, 38% maghiari, Districtul săsesc I–II: 53% români, 20,5% germani, 13% maghiari; Districtul secuiesc: 76% maghiari.

granițelor. „Așadar, au rămas două soluții: a. coridor care să lege teritoriile majoritar maghiare și, prin înglobarea unor părți mixte, să le reanexeze de Ungaria b. reînvierea Transilvaniei autonome cu o constituție care – conform tradițiilor istorice ale Transilvaniei – ar garanta suveranitatea celor trei națiuni principale (maghiară, română, germană) asupra teritoriilor pe care trăiesc”⁵¹.

Conform planului referitor la coridor, Partium până la Arad, și picioarele vestice ale Munților Bihorului erau reanexate. Seciunea ar fi fost accesibilă dinspre Ungaria prin Piatra Craiului și Valea Someșului. Nu se includea (coridorul) Maramureșul în nord, iar în sud-vest Banatul, în sud Hunedoara, Alba de Jos, Târnava Mare, Sibiu, Făgăraș și – parțial – Brașovul, care rămâneau României.

Prin acest plan, din Transilvania 51.090 kmp reveneau Ungariei, iar 52.003 kmp rămâneau României. În partea reanexată de Ungaria, proporția maghiari/români era de 49,3%:44,6%, iar pe teritoriile rămase României aceasta era de 11,2%:64,5%. Cel care a făcut sinteza a tras și concluzia: din punct de vedere etnic era soluția cea mai bună, dar din punctul de vedere al administrării de stat, al apărării, economiei și satisfacerii nevoilor sociale, putea întâmpina numeroase greutăți. Luând în considerare acestea, se propunea mai degrabă o Transilvanie suverană. Se gândeau, și în acest caz, numai la Transilvania istorică: fâșia din Câmpia Maghiară și până la versanții vestici ale munților de lângă graniță ar fi fost înglobate de Ungaria. Cheia de boltă a relațiilor interne ar fi fost „suveranitatea fiecărei națiuni în parte, înrădăcinată în teritoriile pe care le posedă”⁵². Naționalitățile ar fi fost suverane – asemănător drepturilor secuilor și sașilor până în secolul al XIX-lea – din punct de vedere național, cultural și economic. În afaceri comune, suveranitatea ar fi fost egală.

Armonizarea funcționării diverselor aparate în privința problemelor politice, economice, financiare, de ordin militar, externe și altele – revenea în sarcina unui guvern central. Așa cum putem constata, acest plan conține, concomitent, aspirațiile de revizuire teritorială și organizare cantonală, încrucișate cu o doză de autonomie culturală.

La finele anilor '30 însă, nu sistemul de argumentare, demersurile diplomatice sau opinia publică externă au fost cele care au decis modul de revizuire a granițelor trasate la Trianon, ci schimbările decisive ale politicii mondiale. Primul Dictat de la Viena, reanexarea teritoriilor subcarpatice a fost urmată de prăbușirea Cehoslovaciei; al doilea Dictat a dus la pierderea Basarabiei în favoarea Uniunii Sovietice și la schimbarea relațiilor sovieto-germane. Reanexarea teritoriilor iugoslave a fost rezultatul creșterii dominanței germane în Balcani. În această situație, la tratativele de la Turnu Severin, delegația maghiară nu a solicitat o revizuire integrală, ci a pornit de la o pretenție teritorială de 69 mii kmp. Deși

⁵¹ *** *Erdély nemzetiségi viszonyai* [Relațiile naționale din Transilvania], MNL OL K-63-1939-27/4. f. 46.

⁵² *Ibidem*.

Teleki – ca și Bethlen – anterior era pentru menținerea unității Transilvaniei, acum a fost nevoit să accepte realitățile politicii mondiale⁵³.

În Institutul de Științe ale Statului (Államtudományi Intézet) s-au făcut mai multe variante de împărțire a Transilvaniei⁵⁴.

I. Din punct de vedere geografic, s-ar fi urmat linia înțelegerii de la Belgrad, din 13 noiembrie 1918, privind teritoriul Ungariei de Est. S-ar fi pornit de la Arad, prin linia râului Mureș, apoi prin Cluj, Târgu Mureș, Câmpia Transilvaniei, până la Pasul Bârgăului. II. Din considerente economice și privind forța de muncă, la România ar fi rămas teritoriile locuite de români ale județelor Caraș Severin, Timiș, Hunedoara, precum și teritoriile săsești. III. Aplicând principiul etnic, au trasat linia graniței asemănător – cu excepția unei diferențe lângă Turda – celui de-al doilea Dictat de la Viena. IV. Modelul privind Transilvania suverană a prevăzut reînglobarea unor teritorii din județul Arad și Bihor în Ungaria (12 mii kmp), iar din județul Timiș și Caraș Severin, 15 mii kmp i-ar fi revenit României. Transilvania ar fi fost împărțită în 6 sau 8 cantoane.

VI. Concepții dezvoltate în cercurile minorității maghiare din România

Conform lui Emil Grandpierre – un politician maghiar important al anilor '20 – în prima parte a deceniului, în cercurile elitei politice minoritare s-au conturat două scopuri diferite. Prima s-a referit la soluții în cadrul autonomiei Transilvaniei, iar cea de a doua a fost programul autonomiei separate pentru maghiari⁵⁵. După cum am putut vedea din analiza programelor descrise până acum, cele două aspirații nu se exclud. Tema discursului politic era transilvanismul și regionalismul, dar în ciuda acestui fapt, după semnarea tratatului de la Trianon, maghiarii din Transilvania au început să pregătească planuri de autonomie națională.

Propunerile acestor planuri se refereau, în mare măsură, la problemele minoritarilor, la lezări de drepturi de care suferă și la modele de garanții instituționale. Judecând după tipul acestor programe, putem afirma că, în prima parte a deceniului, au dominat concepțiile privind autonomia teritorială, apoi cele de autonomie culturală. Programele anilor '20 se refereau la totalitatea maghiarilor din România, apoi ele s-au concentrat pe paragraful 11 al prevederilor tratatului privind minoritățile, semnat la Paris, și care prevedea acordarea autonomiei culturale instituțiilor secuiești.

⁵³ Teleki chiar și înainte de cel de al doilea Dictat de la Viena, gândea despre mici districte transilvănene. El defalca 16 de districte ca să dovedească faptul că Transilvania nu putea fi dezmembrată, în vol. Rónai András, *Térképezett történelem* [Istoria pe hartă], Budapest, Magvető, 1989, p. 224–225; Despre backgroundul diplomatic al dictatului de la Viena: Hory András: *Bukaresttől Varsóig* [De la București la Varșovia], Budapest, Gondolat, 1987, p. 309–347.

⁵⁴ Rónai, András, *Térképezett történelem*, p. 226–237.

⁵⁵ Grandpierre Emil, *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig* [Luptele politice ale maghiarilor din Transilvania, până la formarea partidului unificat], „Magyar Szemle”, oct. 1928, p. 130–136.

Scopurile acțiunii de petiționare ale localităților din Secuime, despre care am vorbit anterior, au apărut din nou în pamfletul-program elaborat în colaborare de Károly Kós și Zágoni István Pál, cu titlul: *Kiáltó szó* [Strigătul]⁵⁶. Zágoni a fost cel care a scris studiul cu titlul: *A magyarság útja* [Calea maghiarimii]. Ideea lui de bază este aceea că națiunile ardelenene trebuiau să se auto-organizeze. Desigur, această recomandare s-a referit în primul rând la maghiari, deoarece instituționalizarea separației în cazul românilor și sașilor a fost mult mai evoluată, având în vedere că, înainte de schimbarea stărilor, erau minoritari.

Maghiarii aveau doar niște organizații sociale, în cel mai bun caz. După Zágoni, conducerea vieții naționale maghiare cădea în sarcina unei adunări naționale, cu sediul la Cluj, desemnată în urma unor alegeri democratice. Cei care se autodefineau și – uzând de dreptul la autodeterminare – se declarau ca fiind maghiari, și se înregistrau în cadastrul național, făceau parte din autonomia națională. Cu ajutorul cadastrului, adunarea națională percepea – pentru scopuri culturale și naționale – impozite. Iar pentru teritoriile care nu erau mixte din punct de vedere național, era de preferat introducerea unei autonomii teritoriale de tipul celei din districtul Zágón.

Administrarea acestor localități era de competența adunării naționale maghiare. În privința dreptului de folosire a limbii materne, se propunea folosirea în administrație a limbii majoritare, iar minoritățile aveau dreptul de a folosi limba lor maternă în judecătoria. Legile se publicau în toate limbile uzuale. Se considera că problema centrală a autonomiei era învățământul. Statul deținea școli maghiare, acestea ținând de competența internă a autonomiei. Finanțarea unităților de învățământ se asigura din cota parte proporțională de mijloace financiare, predată autoguvernării din bugetul de stat. Armata – conform planului lui Zágoni – intra și ea în competența autonomiei, sub forma unei miliții populare finanțate de autoguvernare.

Tot în acest pamflet-program, publicat sub forma unei broșuri, Árpád Paál într-un studiu cu titlul: *A politikai aktivitás rendszere* [Sistemul activității politice] a încercat identificarea metodelor politice prin care planul autonomiei naționale maghiare s-ar fi putut realiza. În opinia lui, garantul autonomiei naționale ar fi Uniunea Națională Maghiară (Magyar Nemzeti Szövetség). Această organizație ar fi fost una de natură politică și – tocmai datorită declarării ca scop realizarea autoguvernării naționale, funcționarea ei pe termen lung a fost interzisă⁵⁷.

În proiectul de statut al Uniunii Naționale Maghiare se precizează: „scopul principal este păstrarea, conducerea și dezvoltarea autoguvernării, al dreptului de autodeterminare și descentralizării, într-un cadru național unitar”⁵⁸. Ca o autodefinire, se mai precizează: „Toți maghiarii din România, secui, ceangăi, maghiari, ca națiune

⁵⁶ Titlurile celor trei studii se publică consecutiv pe frontispiciul ediției princeps. În acest fel, *Kiáltó Szó* [Strigătul] a devenit titlul întregii publicații. Kolozsvár 1921, p. 6–35; cele descrise de mine sunt la paginile 33–35.

⁵⁷ Mester Miklós, *A Magyar Szövetség története* [Istoria Uniunii Maghiare], Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, [infra: OSZK Kézirattár], F 625/2871, f. 25.

⁵⁸ HRM PÁK Ms 7651/193, f. 1.

unitară și identică, se unesc sub stindardul libertate-egalitate-fraternitate, într-o organizație politică unitară, națională maghiară, partid sau club”⁵⁹. Organizațiile de bază, ar fi cele comunale și marile adunări întrunite sistematic.

Organizația care, într-adevăr, s-a înființat după un an (după ce au apărut diverse partide politice maghiare și chiar partidele românești aveau politicieni maghiari), a fost mult mai reținută în formulări: „Scopul nostru: reprezentarea maghiarimii din România, ca o minoritate națională unitară, asigurarea intereselor ei culturale, economice, sociale și politice”⁶⁰. Interesele de partid au devenit mai accentuate, odată ce, pentru conducerea Uniunii Maghiare, s-a propus înființarea unui for central de conducere, din care ar fi făcut parte delegați din cele două partide precum și funcționarii Uniunii⁶¹. Acest for însă nu s-a mai înființat din cauza unificării celor două partide, unificare care a avut loc în decembrie 1922.

Partidul astfel constituit, denumit *Partidul Maghiar din România* (Országos Magyar Párt) a declarat în programul său, în mod cât se poate de clar, pretențiile pentru autonomie națională. „Deoarece statutul de persoană juridică de drept comun al minorității naționale de limbă maghiară din România a fost stipulat în hotărârile de la Alba Iulia și a fost garantat prin tratatele de pace, pretindem recunoașterea în constituție al acestui statut de drept și, ca o consecință firească a acestei recunoașteri – acordarea autonomiei naționale. La fel, în constituție dorim să fie garantată autonomia tuturor minorităților din România, garanție conform căreia fiecare națiune se va autoguverna prin reprezentanți proprii și în limba sa maternă, având administrație și jurisdicție proprie”⁶².

Pe timpul Uniunii Naționale Maghiare, István Zágoni a precizat amănuntele planului său, însă, nu ne-au rămas decât câteva fragmente din aceste precizări⁶³. La fel, credem că, în anii 1921–1922, tot sub egida Uniunii Maghiare s-a născut un plan cuprinzător al lui Emil Grandpierre, cu titlul: *Schița autonomiei maghiare*⁶⁴. Sunt de reținut pentru importanța lor două argumente. Primul: pretențiile maghiarilor de a avea autonomie, nu sunt de natură separatistă. Ca dovadă: maghiarimea nu a cerut autonomia Transilvaniei, ci doar autonomie teritorială pentru ea însăși. „Autonomia Transilvaniei va fi de actualitate doar dacă funcționarea autonomiilor naționale va fi dovadă concretă a faptului că scopul nu este destrămarea unității statale, ci din contră,

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *A Magyar Szövetség szervezeti szabályzatának tervezete* [Planul regulamentului Uniunii Maghiarilor], 2 mai 1922, OSZK Kézirattár F 625/2861. f. 1.

⁶¹ În 1921 cei care erau adepții unei politici de partid mai active, au întemeiat Partidul Popular Maghiar sub conducerea lui Károly Kós, apoi, ce răspuns la acesta, conducătorii conservatori din Uniunea Maghiară au întemeiat Partidul Național Maghiar.

⁶² *A Magyar Párt programja* [Programul Partidului Maghiar], Kolozsvár, 28. dec. 1922, imprimat, OSZK Kézirattár, F 625/2860.

⁶³ Zágoni, István: *A nemzeti autonómiák kiépítésének szükségességéről* [Despre necesitatea autonomiilor naționale], HRM PÁK Ms 7651/778. f. 2.

⁶⁴ *A magyar autonómia vázlata* [Schița autonomiei maghiare], OSZK Kézirattár, F. 625/2859.

fortificarea acestei unități” (4). Cel de-al doilea argument: pretenția menținerii continuității juridice, cu precizarea că sistemul administrativ mai dezvoltat (cel din Transilvania) ar trebui generalizat în România și nu cel centralizat extins în dauna autonomiilor locale. Distinge patru domenii principale ale aspirațiilor de autonomie ale Uniunii Maghiare: biserica, învățământul public, administrația publică, jurisdicție.

În cazul bisericilor protestante, autonomia se realizează prin sistemul prezbiterian, iar în cazul bisericii romano-catolice prin Statusul Romano-catolic (autogovernarea exercitată de credincioși), instituție care a luat naștere ca rezultat special al dezvoltării ardelen. Autonomia sistemului de învățământ este parte a autonomiei bisericilor, dar – după cum precizează autorul – dreptul neîngrădit de a înființa școli, este garantat și de convențiile privind apărarea drepturilor minorităților. Autorul necunoscut se ocupă cel mai îndeaproape de autonomia administrativă. Condițiile de bază a acestui tip de autonomie: 1. dreptul de a elabora legi și regulamente; 2. dreptul de a desemna funcționarii; 3. dreptul de a executa cele prevăzute în statute și regulamente, dreptul de control asupra activității funcționarilor, împreună cu dreptul de sancțiune. Teritoriul autonomiei trebuie să fie identic cu cel al naționalității respective. Pentru problemele autonomiei administrației publice, o soluție posibilă ar putea fi reinstaurarea legalității valabile înainte de 1918 pentru autonomia administrației publice. Funcționarii și organele juridice ar fi aleși de reprezentanți, respectând proporția națională a teritoriului.

Într-un alt model, prezentat în amănunțime și considerat de importanță centrală de către autor, se disting pentru definirea autonomiei teritoriale trei tipuri: 1. teritorii lingvistice unitare mari, concentrate a) Mureș, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune, teritoriile aparținând Secuimii ale județelor Brașov, Târnavele Mari și Mici, prin valea Mureșului, Câmpia Turzii spre Cluj și zona Călatei b) localitățile de lângă graniță, împreună cu orașe din județele Ugocsa, Satu Mare, Sălaj, Bihor, Arad și Cenad 2. mici insule lingvistice 3. comune intercalate. Semnul distinctiv al acestui plan este faptul că, în afara funcționarilor internelor, desemnarea funcționarilor s-ar face la propunerea reprezentanților centrali ai minorității, iar activitatea lor ar putea fi controlată de aceștia, împreună cu organele de drept. Documentul propune și o instituție specială: o judecătorie supremă, ai cărei membri vor fi numiți cu acordul reprezentanților teritoriului autonom și care va judeca în spețele legate de teritoriile naționale.

Împărțirea judecătoriilor ar fi în acord cu împărțirea administrativ-teritorială, iar în problema dreptului de folosire a limbii, propune soluția bilingvă și în cazul judecătoriilor, la fel ca în administrația locală. Pentru parlament propune două soluții: prima: circumscripțiile de vot ale naționalităților să fie desemnate pe teritoriile compacte ale minorității, eventual comasate și întregite cu alte teritorii ale aceleiași minorități. A doua: se putea stabili numărul deputaților în parlament, conform proporției minorității respective în totalul locuitorilor. Organul suprem al autonomiei era Consiliul Național al Minorității Maghiare. Sarcina consiliului: controlul intern și ținerea legăturii cu guvernul. Membrii: „Consiliul inter-confesional, delegați din

partea teritoriilor administrative ale maghiarilor,⁶⁵ ale Uniunii Maghiarilor, precum și un împluternicit guvernamental”⁶⁶.

Partidul Maghiar (PM) în declarațiile din parlament, memorandumuri și în pacte pentru alegeri cu partide românești, a făcut cunoscut problemele minorității maghiare și soluțiile privind tratarea acestor probleme. După adoptarea în parlament a constituției din 1923, conducerea partidului a publicat un proiect de lege privind minoritățile. De fapt, este vorba aici despre două documente. Primul se referă la principiile de bază: *Memorandumul Partidului Maghiar din România privind soluționarea situației minorităților*, iar cel de-al doilea este propunerea de lege propriu-zisă: *Proiect de lege în problema egalității minorităților*⁶⁷.

Partidul Maghiar a văzut ca soluție a situației minorităților garantarea instituțională a egalității în drepturi. Memorandumul și proiectul de lege erau, de fapt, o reacție la încălcarea drepturilor minorităților în epoca respectivă. Garantarea egalității în drepturi ar fi însemnat și ca apartenența la o naționalitate să poată fi aleasă în mod liber, fără constrângeri. Au declarat că necesitatea adoptării unei legi a minorităților, care ar reglementa relația minorităților cu statul și cu națiunea majoritară, decurgea din principiul egalității în drepturi al tuturor cetățenilor. Această lege nu putea contrazice constituția, și nu putea fi nici contrară intereselor minorităților, deci singura rațiune a ei se raporta la reglementarea folosirii oficiale a limbilor minoritare.

În consecință, au propus ca deputații naționalităților proporția cărora atingea 3%, sau care aveau în parlament o fracțiune de 10 deputați, să poată lua cuvântul, folosind limba lor maternă; să fie înființat un minister al minorităților, iar pe teritoriile minorităților, administrația să folosească limba majoritară. Cereau ca în sistemul de educație, școlile de stat, ale societăților și ale cultelor, să beneficieze de egalitate deplină. Declarau ca fiind necesară: egalitatea cultelor; libertatea presei și a întrunirilor; egalitatea teritoriilor naționalităților în oportunități la dezvoltare economică, oprirea colonizărilor administrație publică teritorială cu funcționari din rândul minorităților; reformă electorală care să permită o reprezentare politică proporțională. Din această înșiruire de cereri, se vede clar intenția lor primordială: corecția acelor relații care reglementau viața minoritarilor, dat fiind faptul că existau șanse tot mai puține, ca guvernarea să recunoască statutul lor de subiect de drept comun și să admită autonomia.

⁶⁵ Comisie compusă din reprezentanții bisericilor maghiare pentru problemele învățământului, care se întrunea sistematic între anii 1922–1948. De la jumătatea anilor '20, activa ca o comisie de educație a Partidului Maghiar). Pocesul verbal se află în Arhiva Bisericii Reformate din Transilvania, într-un fond separat.

⁶⁶ *A magyar autonómia vázlatja* [Schiața autonomiei maghiare], OSZK Kézirattár, F 625/2859, f. 12.

⁶⁷ *A romániai országos Magyar Párt memorandumja a kisebbségek helyzetének rendezéséről; Törvénytervezet a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában* [Memoriul Partidului Maghiar din România despre problema egalității în drepturi ale minorităților; Proiect de lege despre problema egalității în drepturi], HRM PAK Ms 7651/764. f. 5.

După ce conducătorii Partidului Maghiar au încercat – fără prea mult succes – de mai multe ori să încheie pacturi⁶⁸ politice cu partidele românești, o parte din grupul Reformă⁶⁹ din partid, în frunte cu Károly Kós, au părăsit partidul în semn de protest. În anul 1927, protestatarii au înființat Partidul Popular Maghiar (Magyar Néppárt). Această formațiune politică a inițiat un concurs pentru elaborarea unei legi a minorităților care să completeze constituția. Răspunzând la această chemare, Gyula Tornya, avocat din Ciacova, a pregătit *Proiectul legii pentru minorități populare*⁷⁰.

Textul a fost lecturat de Géza Deutsek (care, mai târziu, a devenit politician social-democrat) care i-a scris și un epilog. Lucrarea are XI capitole, fiind o lege a minorităților completă. Conține principii mai cuprinzătoare ale apărării drepturilor minorităților decât proiectul de lege elaborat de Partidul Maghiar. Contrar proiectului Partidului Maghiar, propune, din nou, tehnica cadastrului, dar nu mai vorbește de subordonarea teritoriilor cu majoritate maghiară unei organizații autonome centrale (autonomie teritorială). Minoritățile sunt denumite unități naționale: maghiari, sași și germani, ucraineni, bulgari, turci (1.§). „Pentru satisfacerea necesităților lor naționale, culturale și privind bunăstarea, toți cetățeni români alcătuiesc un organ public autonom. Apartenența la o minoritate națională este atestată de includerea în cadastrul de evidență, iar acest lucru poate fi cerut de orice bărbat sau femeie, care a atins vârsta majoratului.” (2.§) Conducătorul organului autonom este consiliul superior, ales de minoritari. Finanțarea autogovernării poate fi asigurată de: 1. cotizații plătite de membri 2. contribuții ale statului, județelor, comunelor 3. donații benevole 4. cadouri 5. moșteniri 6. fundații 7. colecte 8. beneficii ale propriilor averi și întreprinderi 9. moștenește averea acelor personalități juridice care i-au aparținut, dar care încetează să mai existe. După modelul de autogovernare, elaborat de Tornya, organizațiile culturale, economice, politice ale minorităților au dreptul de se uni în sindicate. (17.§). Cu alte cuvinte, în afara cadastrului și organizației politice, minoritățile se pot organiza vertical în economie și viața social-culturală. (43.§). Dorea ca legea minorităților – care a fost elaborată conform spiritului și în litera tratatului de la Paris în problema minorităților – să devină lege fundamentală (68.§). Autorul nu prea știa ce să facă cu ideea cadastrului național și cu principiul autogovernării, deoarece nici tratatul folosit ca etalon nu se referă în mod concret, diferențiat la ele.

În anii care au urmat, specialiștii exact asta au încercat: analiza tratatului de la Paris în problema minorităților, interpretând, explicând paragrafele 9 și 11. Pe lângă disputele privind interpretarea, Gábor Tusa, József Papp, Dénes Molnár, László Buza,

⁶⁸ Publică documentele și scrie despre dezbaterile legate de Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet* [Prima încercare] „Magyar Kisebbség”, 1937, nr. 3, p. 77–99; nr. 5–6, p. 157–158.

⁶⁹ Despre mișcarea internă de democratizare a Partidului Maghiar, scrie Mikó Imre, *Huszonkét év* [Cei douăzeci și două de ani], Budapest, Stúdium, 1941, p. 66–69.

⁷⁰ Tornya Gyula, *A Népkisebbségi Törvény tervezete*, Erdélyi Magyar Néppárt, [Partidul Popular Maghiar din Transilvania] Kolozsvár, 1928, p. 31.

Artúr Balogh și Imre Mikó⁷¹ au elaborat și trei planuri detaliate care pot fi considerate ca fiind creații de modele de organizare verticală, de cel mai înalt nivel. Toate cele trei planuri despre care am vorbit, s-au întocmit – probabil – la cererea Partidului Maghiar.

După cum am mai menționat, guvernul Maniu a promis elaborarea unei legi a minorităților, însă legea nu a fost pregătită. În anul 1930, Elemér Jakabffy, redactorul revistei *Magyar Kisebbség* (Minoritatea Maghiară) a elaborat un proiect de lege care a fost supus discuției într-un cadru restrâns de specialiști ai Partidului Maghiar⁷². Proiectul nu a fost publicat. După un deceniu, când guvernul Tătărescu a promis reglementarea juridică a problemei minorităților, Jakabffy ar fi vrut să-și publice proiectul lui intitulat: *Proiect privind propunerea legii minorităților*, dar guvernul maghiar, preocupat de reviziune, nu a considerat că ar mai fi de actualitate un asemenea demers. În locul numărului revistei „Magyar Kisebbség”, care ar fi conținut proiectul și care a și fost tipărit, a fost pus în circulație un alt număr⁷³.

Categoria de bază a proiectului lui Jakabffy este națiunea minoritară. „Sunt considerate națiune minoritară următoarele popoare care alcătuiesc minorități în România: maghiari, germani, ucraineni, bulgari, ruși și sârbi, precum și acele minorități etnice ale căror membrii, în număr de cel puțin 10 mii, vor cere să fie astfel încadrați”. (1.§). Starea lor juridică: „Națiunile minoritare vor avea influență în soluționarea problemelor și vor soluționa probleme privind învățământul, educația, culturale și sociale, administrație și jurisdicție pe limba lor și în conformitate cu prezenta lege; vor primi un număr de locuri în legislativ, proporțional cu numărul lor, și au drept de reprezentare corespunzătoare și în guvernare...” (4.§) „În cadrul recensământului, toate persoanele care declară apartenența la o minoritate, vor primi o chitanță care va certifica acest lucru, iar pe baza acestei certificări se alcătuiește lista nominală a minoritarilor cu drept de vot. Această listă, corectată public, va alcătui Cadastrul Național. (6.§) Membrii cu drept de vot al Cadastrului, vor alege Consiliul Național, alcătuit din 60 de membrii, iar acest Consiliu va reprezenta minoritatea în relația cu guvernul. Sarcinile Consiliului (19.§): 1. conceperea organizării proprii. 2. face propuneri pentru 5 persoane, dintre care guvernul va numi un secretar de stat pentru problemele minorității; propune membrii Judecătoriei Minorităților și cei pentru alte organe de administrație publică. 3. elaborează propuneri pentru guvern. 4. are dreptul de a pune sub acuzație pe cei care comit fărâdelegi în dauna

⁷¹ Mikó, Emeric, *Autonomia culturală a comunității Secuiești*, „Glasul Minorităților”, 1934. nr. 1–2; p. 1–34. p.; Búza Barna, *A kisebbségek jogi helyzeté a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében* [Situația juridică a minorităților în accepțiunea tratatelor de pace], Budapeșt, 1930; Balogh Arthur, *Les Droits des Minorités et la Défense de ces Droits en Roumanie*, Genève, 1925; Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia* [Autonomia învățământului și cea confesională secuiască], Kolozsvár, Minerva, 1930.

⁷² Jakabffy Elemér, *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről* [Proiect de lege despre minoritățile naționale], HRM PÁK Ms 7651/754.

⁷³ Jakabffy Elemér, *Lugostól Hátszegig. Emlékirat, kéziratként* [De la Lugoj la Hațeg. Memoriu, manuscris], OSZK Kézirattár F 625/1486, p. 92–93.

minoritarilor. 5. face propuneri pentru o împărțire administrativ-teritorială, care să corespundă principiilor reprezentării minorităților 6. atrage atenția guvernului asupra practicilor care lezează egalitatea în drepturi și interesele specifice ale minorităților”. În privința sistemului educativ, Jakabffy introduce conceptul de de școală națională minoritară, care avea ca organ superior de control Consiliul Național al Minorităților (Országos Kisebbségi Nemzeti Tanács).

Consiliul Național al Minorităților are drept exhaustiv de a reglementa educația, curriculumul școlar și înființarea școlilor, în cazurile în care se întrunește numărul de 20 de copii cu obligația de a frecventa școala. Pentru administrația publică, Jakabffy propune conceptul de limbă co-oficială (hivatalos társnyelv), care va funcționa acolo unde proporția minoritarilor depășește 50%; în astfel de locuri, pe lângă limba oficială poate fi folosită în toate domeniile vieții sociale și limba minorităților. Reprezentanții administrației publice și judecătorii au obligația ca – în astfel de locuri – să folosească exclusiv limba minorităților în cazul interlocutorilor minoritari (47.§) Acolo unde locuiesc peste 20% de cetățeni minoritari, se introduce limba oficială ajutătoare (hivatalos kiegészítő nyelv), care face posibil ca minorarii, în relația lor cu autoritățile, să folosească limba lor maternă, iar – dacă va fi necesar – vor beneficia de un interpret sau traducător asigurat de autorități. (47.§) Ca o noutate absolută: înființarea instituției Judecătoriei Minoritarilor (Kisebbségügyi Bíróság).

O asemenea instituție juridică specială va fi necesară din cauza disputelor în jurul legii minorităților, și pentru controlul procesului de alegere al membrilor Consiliului Național Minoritar. Componenta Judecătoriei: pentru fiecare minoritate câte un judecător, dar minimum încă doi pentru cele mai mici minorități în așa fel, încât fiecare minoritate să aibă propriul consiliu. Judecătoria ar funcționa aidoma judecătoriilor alese.

Specificul planului lui Jakabffy este reglementarea precisă a relației guvern – Consiliu Național Minoritar: precizează intervalul în care trebuie să se dea răspuns cererilor, sau să se elibereze aprobările, iar tergiversarea soluționărilor este sancționată prin acordarea automată a aprobărilor. În cazul depășirii termenelor de soluționare, prevede posibilitatea introducerii unor apeluri. Din acest plan lipsește cu desăvârșire autonomia culturală secuiască. Problema autonomiei teritoriale este soluționată prin reglementarea învățământului, și cu reguli privind dreptul de folosire a limbii. Chiar și schimbările împărțirii administrativ-teritoriale propuse ar sluji acestui scop.

Într-o situație cu totul diferită și de pe alte baze pornește proiectul lui Árpád Paál din 1931 intitulat: *Lege privind autoguvernarea culturală a organizațiilor secuiești, pe baza paragrafului 11. al tratatului internațional încheiat la 19 decembrie 1919 la Paris*. Prim-ministrul Nicolae Iorga, care a condus guvernul după cei din Partidul Național Țărănesc, a promis – de mai multe ori – soluționarea situației minorităților. Conducătorii Partidului Maghiar, fiind conștienți de climatul politic în care situația minorităților se deteriora din ce în ce mai mult, încercau să găsească ancore solide pentru cererile lor. În această situație care continua să se agraveze, bisericile au renunțat și ele la obiectivele lor față de autonomia culturală

secuiască, obiecții care mascau temerile lor de a pierde școlile confesionale în favoarea școlilor comunitare⁷⁴.

Conceptul de bază a lui Paál este organismul public secuiesc: „comunitatea organizată a cetățenilor care locuiesc în Secuime și pe teritoriile învecinate compacte, și care se declară de limbă maternă maghiară și care, formând bazele organizării publice, se înscriu într-un cadastru”⁷⁵. Rațiunea de a fi a acestui organism este ca problemele privind biserica și școala să fie soluționate de către membrii lui în cadrul autogovernării locale – sub controlul statului. Teritoriul organismului public secuiesc: acele orașe și comune ale Secuimii istorice, în care proporția locuitorilor maghiari pământeni este mai mare de 50%.

Ca sistem instituțional, organismul public secuiesc are trei nivele: 1. Locația care cuprinde unitățile de vecinătate: părți de stradă - stradă - comună - oraș, din partea cărora din cinci în cinci ani se alege 10 delegați după fiecare 1000 de locuitori, delegați care vor alcătui adunarea locală. Pe acest nivel, în anumite probleme, se pot ține votări. 2. Organismul secuiesc public poate rezolva problemele școlare, bisericești, culturale sau sociale ale unei plase sau ale mai multor localități. Sediul posibil al plaselor: Sânmartin, Miercurea Ciuc, Gheorgheni, Baraolt, Târgu Secuiesc, Covasna, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Reghin, Miercurea Nirajului, Ocland, Praid, Cristuru Secuiesc, Odorhei. Sarcina organismului public: administrarea școlilor medii și inspectoratului școlar, orientarea carierei în domeniul economic, înființarea de cămine pentru ucenici, și controlul domeniului public comun. 3. Centrala organismului secuiesc comun este organul superior de conducere al administrației publice. Plasele organismului secuiesc public aleg marele consiliu al organismului care, din rândurile sale, va alege conducerea centrală compusă din 30 de membri. Circumscripția domiciliară este o altă noțiune importantă: este extinderea fizică a organismului secuiesc public. În esență, reprezintă averea și interesele comune ale membrilor autogovernării. Cuprinde 1. averea imobilă a bisericilor și școlilor, drepturile lor din sfera de interes al organismului public; 2. imobilele organismului public comun; 3. imobilele celor care figurează în cadastru, și care se află pe teritoriul comunei; 4. teritoriul comunității politice a localității (administrația de stat a comunei), hotarul interior și exterior în proporția membrilor organismului. Pentru apărarea circumscripției domiciliare, membrii organismului se ajută reciproc, au drept de preempțiune și sunt obligați să subvenționeze școlile.

Resursele minerale, aflate în subteran, rămân în dreptul uzual veșnic al membrilor comunității. Bazele financiare ale autogovernării ar fi asigurate din două

⁷⁴ Bárdi Nándor, *A székely autonómia kérdése* [Problema autonomiei secuiești], în vol.: *Székelyföld története III. köt.* [Istoria Ținutului Secuiesc vol. III], Bárdi Nándor, Pál Judit (eds.), MTA BTK–HRM–EME, Székelyudvarhely, 2016, p. 485–497.

⁷⁵ Paál Árpád, *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919 december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján* [Legea privind autogovernarea culturală publică a comunităților secuiești în baza articolului 11 din Tratatul internațional de la Paris din 19 decembrie 1919] Cluj, 14 noiembrie 1931, exemplar pentru corectură, OSZK 204441, p. 1.

surse. În primul rând, să li-se retrocedeze 1/4 din impozitele percepute de stat membrilor organismului. Din impozitele percepute de la membrii organismului, partea pentru cultură s-ar reîntoarce în posesia organismului public comun. În contrapartidă, dincolo de administrarea financiară a școlilor și bisericilor, organismul comun se obligă să nu ceară ajutor de la stat sau comunității politice din zonă. Deci, autogovernarea nu poate pretinde ajutor de stat, dar nici statul nu poate să pretindă teritorii pentru înființarea unor biserici sau instituții de învățământ, care nu fac parte din organismul comun. Pe lângă aceasta, ar fi administrat un curriculum școlar care pune pe primul loc învățământul agrar și tehnic-industrial. Propunerile lui Paál alcătuiau, de fapt, un program etatist, de segregare serioasă. El pune accent pe separare totală de bugetul de stat și de conducerea organelor politice de stat.

În anul 1933, dintre scopurile politice ale Partidului Maghiar, înființarea organului secuiesc comun a devenit una de importanță centrală. La adunarea partidului ținută la Târgu Mureș, în mare parte la inițiativa lui Paál, a fost aprobată o hotărâre în vederea punerii în viață a tratatului în problema minorităților de la Paris, pentru aprobarea autonomiei organului public secuiesc. Voiau, însă, ca această autonomie să fie extinsă – în problemele bisericesti și ale învățământului – asupra întregii minorități maghiare din România⁷⁶. Pornind de la acceptarea acestei intenții, Gábor Pál, avocat și parlamentar, a pregătit cel mai amănunțit program al epocii care se referă, în mod primordial, la reglementarea sistemului de învățământ, cu titlul: *Propunere de lege privind paragraful 11. al tratatului de la 9 decembrie 1919, încheiat la Paris, între marile puteri, puterile asociate și România, privind realizarea garantată a autogovernării culturale*⁷⁷.

Pál a intenționat să organizeze o Uniune Culturală Maghiară (Magyar Kultúrszövetség) din locuitorii vechilor scaune care se declarau a fi maghiari. Această formă de autogovernare avea sarcina de a satisface aspirațiile locuitorilor maghiari din aceste teritorii, privind problemele învățământului public și ale culturii (3.). La trei ani după aprobarea acestei propuneri de lege, un asemenea tip de autogovernare se putea extinde asupra tuturor maghiarilor din România. Membrii Uniunii Culturale Maghiare se recrutau conform cadastrului, extins dincolo de Secuime.

Pentru organizarea Uniunii, Partidul Maghiar se desemna un comitet care, bazându-se tot pe cadastru – organiza alegerile pentru autogovernare. Ca rezultat, se organiza Consiliul Cultural Maghiar, având 21 de membri și care desemna

⁷⁶ *A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlésének meghozott határozata a kulturális autonómia tárgyában* [Hotărârile Partidului Maghiar privind autonomia culturală], „Magyar Kisebbség” 1933, nr. 14, p. 435–436.

⁷⁷ Pál Gábor, *Törvényjavaslat a „Szövetséges és Társult-Főhatalmak” valamint Románia között 1919 évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről* [Propunere legislativă privind intrarea în vigoare a autogovernării culturale prevăzute la articolul 11 din tratatul privind minoritățile semnat la Paris la 9 decembrie 1919 între „Puterile Aliate și Asociate” și România], MNL OL K 764-5. d. f. 76–175. Poate fi regăsit sub formă de fragmente sub numele lui Pál Gábor la Arhivele Naționale din Cluj, fond Partidul Maghiar.